

9467
EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED

II SARI NR. 8

JOH. KAUP

KAPTEN ANTON IRV

Soomusrongide löögivaimu kehastaja

KIRJASTUSÜHING
„KOOLI-KOOPERATIIV“

HIND 50 SENTI

A-9467

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

II SARI

Elulooline kirjastik noorsoole

NR. 8

JOH. KAUP

KAPTEN
ANTON IRV

SOOMUSRONGIDE LÖÖGIVAIMU KEHASTAJA

21953

K. K.-Ü. „KOOLI-KOOPERATIIVI“ KIRJASTUS
TALLINN 1936

2

157012

A-9467

Esivanemad ja noorus.

1826. a., mil talurahvaseadusega vabaks saanud eestlastele hakati andma perekonnanimesid, tekkis Loodi vallas Viljandimaal nimi I r v. Irvede suguvõsa elamisalaks on Loodi vald olnud sajandite jooksul. Siit leiame 1732. a. sündinud Petso Johani poeg K i l d'i, kes tõenäoliselt sündinud perepojana, kuid teenis sulasena Petso Peetri talus. Kildide sulaseperekonnale sündis poeg, kellele anti ristimisel nimeks C h r i s t o p h e r (andmete kohaselt ka Ristohver ja Ristor). Isa eeskujul pidi temagi asuma teenima leiba talusulasena, töötades „Tarto-Tombi“ ja „Virrohindreko“ talus. Tema abielust Ann Kupul'iga sündis poeg J a a k, kes teenis talusulasena „Negriverre“ ja „Lutso-Jüri“ talus ning abiellus Anno Tust'iga. Anno ja Jaak olidki esimesed I r v e nime kandjad. Nende abielust sündis 9 last — 5 tütar ja 4 poega; viienda lapsena sündis 26. märtsil (7. apr.) 1854 H a n s, pärastise Eesti Vabadussõja kangelase isa. Ka Hansu vanemad olid talusulaseks. Pärast isa surma asus lesk ema ühes lastega elama vend Peetrile kuuluvasse „Ähvardi“ tallu. Siin algasid orbunud Hans Irve karja- ja kooliaastad. Kolm aastat käis ta Loodi vallakoolis, 16-aas-

tasena kauples enese juba sulaseks ümbruskonna talusesse. Elurõõmsale, sitkele, optimistlikule ja tahtejõuga ning püsivusega laetud poisile aga ei meeldinud sulasepõli, ta püüdis pääseda kaugemale, saada iseseisvamaks. Sellest soovist aetuna rentis Hans „Jänese“ talust 15 vakamaad põldu ja asus elama peremehena omal käel.

Meie mõistes ei olnud Hansu „peremehelik“ põli kadedustäratav. Kuigi mured ei taandunud, tundus elu rahulikum sulaslikest oksaloleku aastaist. Rentnikupõli tõi kaasa enam vabadust ja kindlust, ning seda oli Hans arvestanudki.

Vahepeäl siirdus Hans Irve perekond neljaks aastaks Pärnumaale Kaubi valda, kus renditi mõisamaast 10 vakamaad põlluks. Selle maatüki rendiks raius Hans igal aastal 100 sülda puid. Elu Pärnumaal aga ei meeldinud, rendikohustus oli raske ja Hans kolis tagasi Viljandimaale, asudes elama Viljandi valda Ruudi külla, kus rentis osa „Sillaotsa“ talust, mille hiljem ostis 1200 rubla eest pärisomandiks. Koht oli suurem (26 vakamaad põldu, 4 vakamaad heinamaad, 5 vakamaad karjamaad, 1 vakamaa turba-sood), asetsedes riigimetsa serval piki jõe kallast laiuvast külast kuni kilomeeter kagu poole. Lühikese vahemaa ja töökohustuste tõttu oli külaelanikega alaline kokkupuutumine. 26-aastase noormehena Hans abiellus „Sillaotsa“ talu peremehe Jaan Oja kasutütre Mari Laanega. Siin, nn. „Väike-Sillaotsal“ või „Ülevarese“ talus (nii nimetatakse kaht säääl kõrvasetsevat kohta ka praegu, kusjuures Irvele kuuluv koht on tuntud ümbruskonnas „Irve“ nime all) sündisid lapsed J a a n (elab praegu ainsa kapten Irve lähedasma sugulasena asundustalus Holstres, kuna Ruudi külas asetsev „Irve“ on renditud juba aastaid välja), J u h a n (suri kahe-aastaselt), H a n s (hilisema nimega Anton) ja A n n a (suri 17-aastasena pääpõletikku). Töö tehti päämi-

selt omal jõul, kusjuures suurt abi pakkusid mõlemad pojad. 16. septembril 1927. a. suri kapten Irve ema, jäid ainult veel isa ja vend Jaan. Kaks aastat hiljem, olles ise juba 75-aastane, abiellus Hans Irv uuesti, elades vaheldumisi Viljandis, kus ehitas Endla tänavale maja, ja poja Jaani juures „Vasila“ asunduses Holstres. 31. mail 1935. a. suri ta 81-aastasena Viljandis.

Anton (esialgselt ristitud H a n s u k s) Irv sündis vanemate kolmanda pojana 5. (17.) septembril 1886. a. äsja pärisomandiks ostetud isatalus Viljandi vallas Ruudi külas. Vanemate varanduslik seis ei olnud kadedustäratav. Kapten Irv on seda olukorda, millises tuli sirguda suureks, kirjeldanud hiljem oma päevikus. Muuhulgas kirjutab ta:

„Meie elasime rehetõas. Kambris asusid loomad, sest see oli inimeste jaoks kõlbmatu.

Juba 7-aastaselt algas karjapõli. Vanemad ei jõudnud aasta-protse koha eest ära maksta ja sellepärast anti Jaan (praegu Holstres elutsev vend) tallu karja, kuna mina kodus seda ametit pidin alustama ühejalgse tädi seltsis, kes karkude najal käis. Ta oli mulle siis juhatajaks, valvajaks ja abiks, kuni ma targemaks ja vanemaks sain. Aga siiski tuli ette, et vahest uinusin magama ja loomad tegid kurja, mispääle siis kas tapelda või kaseplaastrit sain. Ja et ma uinusin magama, tuli sellest, et lõunavahe otsa jooksin metsades marju otsides või ligunesin jões.“

Edasi kirjutab ta:

„Minu lapsepõli ei tunne varanduslikku rikkust ja seda ei olnud talle tarviski. Kui riie seljas, kõht täis ja keelmatu vabadus jumalikus looduses liikuda, mis paremat ma siis teadsin himustadagi. Ma jooksin hommikust õhtuni liblikate, kiilide ja muude putukate järele, otsisin linnupesi — mitte kurja mõttega, sest kes rohkem pesi teadis, see oli ausam.“

See kuldne noorusaeg, kuigi ta ei kestnud kaua ega ol-
nud muretu sirguvale poisikesele, õpetas unistavahingelist
poissi armastama loodust. Peaaegu kunagi ei leidunud teda
kodus. Vaiksena, enesessesüvenenuna jalutas ta ringi kodu-
ümbruses. Kodus oli aga haige ema, isa tervisele olid aas-
tat jätnud oma jäljed, mured kasvasid.

„Sagedased põlluäpardused, vargused ja see, et isa, kui
ta järjele sai, pistis ka veel pudelisse, see kõik mõjus nii, et
viimaks enam töötajaid ei jõutud palgata ja ise ei saadud
ka tööga korda. Põllud jäid lahjaks, ei kannud enam vilja
ja neid jäeti seisma. Niisiis seisid viimaks pooled põllud.
Vend käis vallakoolis, riided olid väga viletsad ja saabaste
aset täitsid tihtigi pastlad ja ka söögist ei olnud midagi kii-
ta: leib, kartulipuder, vahest ka liha ja võid ja — kõik.“

Juba 8-aastaselt tuli Antonil minna karja „Sillaotsale“. See polnud kerge, seda enam et Ruudi külas karjamaad
asetsevad taludest eemal. Tihti kasutatakse karjamaana,
eriti kuivematel suvedel, ka turbasood. Antoni vanemal ei
olnud aga teist valikut, sest maa eest tuli tasuda võlg ja
see valmistab raskusi. Vaatamata raskusile näis lapsepõli
Antonile ometi armsana. Oma päevikus kirjutab ta:

„Jah, lapsepõli! Kui palju sisaldab see sõna praegu. Sa
süütu, rõõmus, muretu lapsepõli! Mis on praegune elu sinu-
ga võrreldes — hädaorg! Kui hoopis teistmoodi vaatasid
sa, loodus, mulle vastu: iga lilleke väljal ja heinamaal, kõik
naeratas, kõik, mis mind ümbritses, sütitas mu rõõmu ja
vaimustust Jumala suurest tarkusest ja heldusest, et ta ka
mind laseb niisuguses maailmas elada. See on kõik möö-
das...“

Ruudi küla asetseb maastikuliselt kaunil kohal. Ümbrit-
sev loodus — paiguti kõrgete põldudega, mida lõikab kau-
neid metsatukki, looklevaid kiviseid karjateid ja kus sil-
muskleb pikaheinalises luhas käärurikas jõgi, andis tõuke

kasvavaks ilumeeleks vastuvõtlikus hinges. Ümbrus vabastas noore hinge kodu hallusest, süvendas peenetundelisust hinges, pani aluse juurdlusile kõlblaist põhimõttest ja isamaaarmastusele, millel hiljem on määrav tähtsus Antoni elus.

Esimeseks õpetajaks Antonile oli ema. Lugemine meeldis algul, ent siis muutub tüütavalt vastumeelseks. Meelsamini istus Anton jõepervel kivil ning vaatles tundide kaupa kalade mängu ja pilvede peegeldumist vees. Ta ei ehmunud, kui keegi teda sääljuures üllatas järsu ilmumisega — tõusis rahulikult ja lahkus. Kuidas õppis Anton kirjutama, selle kohta loeme tema päevikust: „Teine lugu oli kirjutamisega. Isa tegi mulle kirjutustähti ette ja mina hakkasin pääd murdma järeletegemisega.“

9-aastasena tuli minna katsele lähedasse Uusna valla „Anni“ vallakooli, kus muuhulgas küsiti ka usuõpetust. Seda teadis Anton hästi. Õpilased ümbritsesid uudishimulikult silmapaistvalt paljuteadvat poissi. Sobitati sõprust, päriti seda-teist, ennustati talt „tarka poissi“, sest vendki oli tark ja venda kui kaasõpilast tunti.

Ent kooliaastad „Annil“ ei olnud kerged. Kinniseloomuline väike poiss, kelle loomulik taip noorusele vaatamata reageeris koduste olude kitsusele, armastas hoiduda kaasõpilasist eemale, kellest lahutas teda alaliselt mingi nähtamatu vahesein. Meelsamini jalutas Irv vabul hetkil mäekingult, kus asetses koolimaja, alla jõepervele, kui võttis osa kaaslaste vallatusist. See eraldumine seoses poisi andekusega tekitas kaasõpilasis kerget kadedussappi ja pärastine sõjasangar pidi kuulma tihtigi naiiv-ironilisi märkusi. Need olid kibedad pillid, seda enam, et aastate lisanemisega muutus arenevas hinges reljeefsemaks tajumus koduse olukorra nukrusest.

See polnud aga kõik. Õpetaja eelistas rikkaid, võttes

neilt meeleldi vastu kinke. Tekkis olukord, kus Antonil tuli kuulda tunniski pilkavat naeru, inetuid märkusi ja kentsakaid nimesid, kui juhtus vastusega eksima. Kuigi ta mõistis kõike hästi, ei kuulnud ta ometi kiitust, mida rikaste vanemate lastele jagati heldelt. Õpetaja koos kaasõpilastega naeris Antonit tema vähimagi eksimuse korral. Anton kaotas õpihimu ja andus koos teistega mõneks ajaks ulakustele. Tulemusena keelati talle paariks kuuks lahkumine klassiruumist. Ebamäärane olukord kestis seni, kuni isa, saanud sellest teada, kooli ülevaataja juuresolekul heitis õpetajale näkku raskeid süüdistusi ja nõudis õpilaste üheväärset kohtlemist. Õpetajale keelati võtta vastu õpilastelt kinke. Alles pikkamööda paranes olukord, kuid — Antonil tuli jääda teiseks aastaks II klassi. Pikkamööda tajus õpetaja Antoni andekust, mille tulemusena pani ta õpetama noorema klassi õpilasi.

Vahepeäl ema oli mures poja saatuse pärast. Kustki oli ta kuulnud, et riigiteenistusse pääsemiseks läheb tarvis vene keelt, mis kergendab ka kroonuteenistust. Teisalt ta teadis, et vene keelt õpetatakse hästi linnas asetsevas apostliku õigeusu kihelkonnakoolis. Läänud kuulama asjaolusid koolijuhatajalt, kuulis ta, et kroonu aitab koolitada vaesemaid õpilasi, kuid — selleks tuleb vahetada usku. Teade mõjus Antonile üllatavalt, kuid ta võttis selle vastu ühtlasi teatud hirmuga, millest kirjutab hiljem päevikus: „Mitu korda tõusis mulle tahtmatult silmade ette pilt, kuidas ma isegi näost teiseks ja imelikuks muutun, millega ise kuidagi harjuda ei suuda, ja teised, kui mind kusagil näevad, näitavad näpuga — vaat kus venelane. See kõik mõjus nii, et tahtsin isegi surra, sest mis on niisugune elu.“ Anton oli kuulnud seni vene koolidest ainult halba, kuid ilmunud koos emaga koolijuhataja juurde ja kuulnud seda rääkivat laitmatut eesti keelt, paranes poisi tuju.

Anton pääsis nii edasi kihelkonnakooli, kus osutas selget taipu ja häid andeid, eriti matemaatikas ja laulmises. Üks Irve tolleaegseid kaasõpilasi, praegune Viljandi koolinõunik M. Roots, iseloomustab Irve väikese, vaikse ja keskpärase terassilmalise õpilasena. See keskpärasus näib aga olevat kaheldav, sest teised andmed räägivad suurema andekuse kasuks ka kihelkonnakoolis. Kui Irv kohaliku preestri ja koolijuhataja mõjutusel märtsis 1902. a. salviti ümber apostlikku õigeusku ja Hans muutus Antoniks, siis võimaldas see vabastada poissi õppemaksust. See on aga ühtlasi kindlaks viieks Irve andekusele, sest teissugusel juhul ei oleks pöördud noormehele edasiõppimise võimaluste soetamisele nii suurt tähelepanu. Päälegi lõpetas Irv kihelkonnakooli 1904. a. kevadel hääde hinnetega.

Hans Irve ümbersalvimine Antoniks on tunnistus tolleaegseist venestuspüüdeist. Ühes võõra usuga püüti istutada ka võõrast meelsust eesti nooremasse haritlaskonda. Ent Irve suhtes eksiti temas peituva rahvuslikkuse ja siseilma laadi ulatuse ja kujunemise suhtes. Mürsk, mis lasti, pöördus ümber. Sugukond, nii kaugele kui ulatub tagasi pilk, on puhtal kujul eesti rahvusest ja selle põhijooned ning omapära ilmneseid Antonis täies mõõtmes.

Korraarmastaja, hoolas, vaikne ja tagasihoidlik, erine des kaasõpilasist märksa, omas Irv lisaks silmapaistvaid pedagoogilisi andeid. Sõltuvalt sellest anti talle juba kihelkonnakoolis õppimise ajal lootusi kooliõpetajakoha saamiseks samas koolis. See lootus täituski. Kolm aastat möödub pedagoogikutses, mis ühtlasi olulisim ja silmapaistvaim ajastu Irve endassesüvenemises, juurdlusis ja õpin guis.

Kooliõpetaja ja põllumees.

Vaatamata noorusele võttis Irv kooliõpetajakohuseid täie innu ja tõsidusega, püüdes luua laitmatut korda klassis karistusteta ja virgutades vaesemaid õpilasi hoolikale õpimisele. Oma päevikus kirjutab ta muuseas: „Ma olen nii rõõmus, et kas-või laest läbi hüppaksin. Ja miks ei peaks ma seda siis olema? On ju see ometi iga võitja juures nii, kuigi mul siin vast suurt võitu ei ole, kuid siiski: ligi 3 nädalat vaeva nähtud, peaaegu ühte ja sedasama tuubitud ja nüüd korruga edu. Raske on kooliõpetaja elu! See nõuab palju iseenese salgamist ja vaeva. Kolmenädalaliste harjutuste ja seletuste järele korruga kirjutuses edasijõudmist märgates, mis senini mind ju kannatusest välja tahtis viia, selles on ju tõesti, mille üle rõõmustada maksab.“ Sellisena suutis ta võita poolehoidu, hinnangut ja lugupidamist nii kaasõpetajate kui ka õpilaste juures. Saanud vaid kihelkonnakooli eelhariduse, süvenes ta täie innu ja püsivusega tööle, kasutades sääljures iga võimalust enese täiendamiseks. Irve sooviks oli õppida seni, kuni võimaldub õiendada vastav eksam ja saada õpetaja kutsetunnistus. Palk oli väike, kodust ei olnud loota abi — see kõik raskendas tööd. Oli juhtumeid, kus ta istus külmas toas, palitu seljas, kõht tühi. 1907. a. kolmekuningapäeval kirjutab ta päevikus: „Leidsin kapist kuivanud leivaotsakese, mis enne jõulusid sinna oli jäänud, sest et see ju liiga vana ja kõva oli. Suure vaevaga sain hammaste ja noa abil mõned tükid kätte, määrisin võid, mis mul veel oli, pääle ja sõin, kuni hambad valusaks jäid.“ Ent kunagi ei kuulnud Irve nurisemas, kunagi ei nähtud tema näol väsimuse tunnuseid. Ta luges ja õppis palju. Endiselt vaiksemana ja tagasihoidlikuna jalgatas ta noil ajal tihti Viljandi lossimägedes, käed surutud sügavale taskutesse, unistav-sügav pilk kuski kaugel. Oli

hetki, mil kaaslased, saates teda aeg-ajalt noil jalutuskäi-
gel, ei mõistnud Irve. Puhk hetkelist vaimustust, tulvil tuld
ja rõõmu, siis pisarateni laskuv kurbus, mille kaaslaseks
sünge vaikimine — seesugune oli Irv.

1904. a. suvel toimusid Viljandis algkooliõpetajate su-
vekursused, kust ka Irv osa võttis.

Salkkond eestimeelseid õpetajaid käis peaaegu iga päev
lossimägedes koos; jutuaine keerles enamasti muistsete
eesti kangelaste ümber, räägiti nende piinarikastest kan-
natustest lossi õudseis keldreis ja võitlustest vanadel kant-
sidel. Improviseeriti omavahel näidendeid, milliste sisu ha-
rilikult keerles ordurüütlike ja eesti malevlaste või paruni-
te ja orjastatud sugurahvaste vahekorra ümber. Need näi-
dendid koostas suuremalt osalt Irv. Päältvaatajaid muidu-
gi ei olnud, sest see oli säärane maailm ja sääraseid mõis-
ted elust, millesse võõraid ei usaldatud pühendada.

On tõenäoline, et need noorpõlveaegsed koosviibimised
ja mängud mõjusid ka Vabadussõja kangelaseks saanud
Irve hingeellu. Nii suur ja sütitav isamaa-armastus, mille-
ga ta täismehena kord kaitses Eestit vaenlase vastu, sai
osalt alguse Viljandi lossivaremeilt, Valuojalt ja selle ümb-
rusest.

Kord oli Irv luuletanud mingid salmid, millega ta tahtis
teisi üllatada. Luuletuses ülistati vanade eestlaste kange-
laslikke tegusid võitluses ordurüütlikega. Irv deklameeris
neid, seistes vana lagununud kantsi serval. Päike oli loojene-
mas ja selle punendavad kiired, paistes läbi puude rikkali-
ku lehestiku, heitsid mingisuguse müstilise punaka varju
Irve näole. Üks osavõtnuist kirjutab, et ta ei suuda unus-
tada, missuguse vaimustuse ja temperamendiga need liht-
sad salmid Antoni poolt esitati. Ta nagu sirgus ja kasvas,
silmad välkusid ja kogu oma olemusega ta väljendas raud-
set tahtejõudu.

1905. aasta 19. oktoobril jõudis Viljandisse teade Vene riigivolikogu ellukutsumisest. Majadele ilmus riigilippe, kodanikke haaras vaimustus. Peeti miitinguid, räägiti omavalitsuste ümberkorraldamisest, kooliolude uuendamisest, omakaitse loomisest. Järgmised kuud tihendasid tormipilvi kogu meie poliitilises taevas, valmistades teed aastavahetuse veresaunale, mis nõudis ka Viljandis ohvriks ligi poolsada elu.

Samal ajal nähti Irve liikumas linnas ringi sagedamini tavalisest. Küll ei nimetatud avalikult kuski ta nime, ei teatud teda ka aktiivselt löövet kaasa tekkinud vabadusliikumises, ent tema lähemad sõbrad ja kaaslased teavad, millise osavuse ja leidlikkusega kleepis Anton üles igasuguseid „keelatud üleskutseid“, millise andumusega ta kuulas vana raamatukaupmees Reevitsa juttu mõisnike vägivallategudest. Koos A. Lellepiga ja K. Peediga kirjutas Irv igal nädalal proklamatsioone olukorra selgituseks (igäüks kirjutas ühe tähe, et käekiri ei reedaks), milliseid käiski kleepimas. Kooskäämiste varjamiseks teotseti Viljandi Noorsoo Ühingus. Samal ajal kogus Irv hoolikalt andmeid ja pilte, viimaseid eriti pärast rittmeister Sieversi „veresauna“. Neil aastail, nagu jutustavad mõned kaaslased, tekkis Irves märgatav muutus. Traagilised sündmused olid vajutanud märgi tema hinge. Irv ei rääkinud ega deklameerinud enam särasilmil vabadusest, ajuti võis panna tähele tas keevat viha, nähtavasti kättemaksuviha Sieversi veretöö eest. Midagi võitles ja valmis Irves, ta ise muutus aga veelgi vaiksemaks, enesesesüvenenumaks. Irve kogutud materjale veriseist sündmusist ja hukatuist ilmus hiljem Mihkel Martna raamatus „Punased aastad Eestis“.

Aasta pärast traagilisi sündmusi Viljandis, millised Irv elas küllalt lähidalseisjana kaasa, võeti ta väeteenistusse. Södurielu kestis kolm aastat. Ta teenis Jablonas roodu,

Varssavis polgu¹ ja Permis diviisi staabis kirjutajana, osutades sõdurina suurt täpsust ja kohusetunnet töös.

Vabanenud 1. detsembril 1910. a. väeteenistusest vane- ma järgu noorema kirjutajana (vastab noorem-allohvitse- rile), siirdus Anton isatallu, „Ülevaresele“, millist pidasid isa ja vend Jaan. Järgnesid pingutavad tööaastad. Anton kaevas kraavi, kündis, niitis, kaalus kive . . . Vabul hetkil aga liikus ta ümbruskonnas või õppis. Rohkem tegi ta nüüd viimast. Õieti esmakordselt võttis ta osa ka seltskondlikest üritusist, osutades sääljuures imestusväärset kindlust, tai- pu ja indu. Lugupidamine kasvas, ümbruskonna pereme- hed veetsid meelsasti aega vestluses Antoniga. Vabal ajal harrastas ta innukalt jahti, avaldades sel alal imestamis- väärset osavust.

Ümbruskond õppis tundma „Irve Antsu“ (nii nimetati Antonit külas ja kaugemal, nii nimetavad vanemad inime- sed Ruudi külas kangelast praegugi, jutustades tast mäles- tusi) eeskujuliku põllu- ja töömehena. Põld hariti korra- likult ja vilil oli ilus. Ootamatult tuli aga mitu loomaõnne- tust ja võlad muutusid koormavaks. Anton pidi tegema kü- last laenu isegi saabaste ostuks. Koht kinnistati Jaani ni- mele. Antonil olnuks võimalusi saada kohta raudteel Mosk- vas, kuid ta jäi koju, teades, et temaga lahkub tüsedam tööjõud ja kodused satuvad hätta.

Töö kõrval ta juurdles palju. Enesesesüvenemine, mis sai alguse õieti juba kihelkonnakoolis ning süvenes kooli- õpetaja-aastail, kasvab nüüd veelgi. Kangelase siseilma kujunemisest annab pildi tollaegne päevik, millist ta pidas suure hoolikusega. 1912. a. märkmeist loeme päevikus:

„Käsin ja kirjutan enesele ette: tagasi hoida mitte ainult mõne üksiku himu täitmisel, nagu seni, vaid kõigis asjus ja toimetuses, kus mõistus seda tarvis teab olevat. See peaks kasvatama tahtejõudu ja

¹ Rood ja polk — väeüksused Vene sõjaväes; Eesti kaitseväes vastab roodule kompanii ja polgule rügement.

harjutama ennast selle alla paenutama. On aga tahtejõud suurem ja kui on usku oma võimetesse, siis peaks ka võit minu pool olema.

Sellega hakkasin siis kohe pääle, et harjunud lollusi mitte ikka ja alati korrata. Ja just see, et mina õigele teele olen jõudnud, saagu uueks ja kauamälestatavaks selle aastaga. Ülevaresel, 24. jaanuari hommikul 1912.“

Sama aasta 12-dal veebruaril märgib ta päevikusse:

„Vana lugu kordub ka minuga, nagu seda enne ammugi paljude teiste juures tähele pandud, et rohketest lubadustest vähe täidetakse. Mina räägin siin lubadustest üldse. Aga minu osalt täidetud ja osalt täitmata jäänud lubaduste eest on minul küll ainult enesele vastutada. Kuid seda pahem see vist on? ... Inimene on enesele kõige lähem. Kui ta nüüd sellele ligemale, kes alati käepärast ja kellele ta ikka rohkem hääd ihkab kui teisele, lubab, lubab ja lubab, täitmiseks aga pea mitte midagi tehes, mis võib sellest siis teiste hääks oodata. Ometi igaüks on kohustatud ligemiste hääks oma jagu elama. Miks seda tarvis? — Inimesesoo edenemiseks. Kui suur siis minu kohus oma kaasinimeste vastu õieti peaks olema? Järele mõeldes tulen otusele, et seda esimest viimase võimaluseni ühtelugu pean täitma — teiste hääks elama. Vahest siis jõuan oma võlad korralikult tasuda... Kes võlgasid ei tasu, ligineb langusele, sinna mõndagi teist kaasa kiskudes. Elada aga kaaslaste kasuks ja eduks, loen kui otsekohest võla ehk võlgade tasumist ja kohust. Mida keegi on, seda on ta kõige esiti teiste läbi. Kas ei ole see siis tema kohus seda kui võlga iga võimaluse juures teistele tasuda? Ja mis ta rohkem jõuab, ei ole see ometi ülearune. Kui igaüks just nõnda palju tagasi annaks, kui saanud on, siis seisaksime paigal. Aga igaüks ei tee seda: ühed annavad ainult jao, teised mitte midagi. Eks pea siis need, kes saavad ja võivad, kahju kuhjaga tasuma, et tagurpidi minekut ära hoida ja edasi kiskuda. Kui laenusaja oma võlga ei tasu, siis tähendab see lange mist, kuhu kui mitte teisi, siis võlauskujat enesega kisub. Kui nüüd enamus nii teeks, siis... siis järgneks üldine langemine, hävinemine. Just nii on lugu meiega, kui võlauskujana seltskonda tähendada. Pühapäeva hommikul, 12. veebruaril 1912. a.“

6. septembri all 1912. aastal leiame päevikus jätku juurdlusile:

„Sõber. Elu on võitlus, alatine võitlus iseenenesega... Kui ma enesele alla hakkam andma, s. o. himude sõnakuulelikuks teenriks saan, siis ütleb minus hää, et ma eksiteele olen sattunud. Kui ma jällegi võitlust algan, siis kiidab ta mind ja kui ma kahetsen oma lodevust, siis kuulutab ta mulle andeksandmist. Kui mitu-mitu korda olen temale töötanud, aga mitte täitnud, kuid ta ei kannu siiski viha. Ainult laidab, noomib — aga julgustab ka. Südamlik tänu sulle, sõber! —“

Vaatamata sellele, et Anton peaaegu iga hetke, mil oli vaba, kasutas enese täiendamiseks, leiab ta 3. oktoobril

1912. aastal selle siiski olevat vähese. Nii kirjutab ta päevikusse:

„Ma olen küll ammugi aru saanud, et tööd nii palju ei tohiks teha, nagu ma seni peaaegu kogu suve olen teinud: tõusust heiteni peaaegu vahet pidamata (kui söögiaegu selleks ei loe). Aga noh . . . iga päev jäi ikka veel midagi tegemata sellest, mis hommikuti olin arvanud. Kuidas sa's kergemalt saad? Jäägu tegemata! — ütlen nüüd — masinlikkust ei tohi ka sisse lasta juurduda, millest pärast vahest raskem on lahti saada, ja mis ma's niisuguse rühmamisega ikka võidan? Tõesti väärtuslikku vahest küll vähe.

Eks katsume teisiti: juhin muist jooksu teise harusse — näppan iga päev aega ka vaimutöö jaoks. Hakkan rohkem lugema, kirjutama ja õppima.“

Maailmasõja lahingumöllus.

Keset neid eneseteostamisaastaid puhkes maailmasõda. Mobiliseeriti ka Irv kui tagavaraväe allohvitser ja määrati 269. jal. Novorževi polku, — samasse polku, kus ta teenis sundaega. 24. juulil 1914. a. jõudis Irv polku, mis asetses Pihkvas. Kirjutajana tulnuks Irvel olla eemal lahingukärrast, ent selleks polnud tal püsi. Ka polnud see kooskõlas põhimõtetega, millised ta võtnud vahepääl omaks. Irv astus vabatahtlikuna luurajate komandosse. Juba esimestes kohtamistes vaenlasega selgusid Irve võimed. Ta sooritas oma meestega luureretki, mida võib nimetada täie õigusega hulljulgeiks. Juba 23. detsembril ülendati Irv rivi-nooremallohvitseriks ja samal päeval ka v a n e m - a l l o h v i t s e r i k s.

Irv ei soovinud lõigata loorbereid teenimatult. Ta retkede tulemusist annab kujukamat tunnistust see, et Irvele ühe aasta kestel annetati kõik neli Georgi risti¹. Juba juu-

¹ Georgi rist oli Vene sõjaväes lahingus ülesnäidatud erilise vahvuse eest antav aumärk; temale vastab meie Vabadusristi II liik (must). Teised Vabadusristi liigid on: I liik — sõjaliste ja III liik kodanliste teenete hindamiseks sõja ajal.

nikuul 1915. a. ülendati Irv alam-lipnikuks ja novembrikuul samal aastal lipnikuks, kellena sai rea sõjalisi aumärke ning Georgi kuldmõõga.

Lahingumehena oli Irv nii imestamisväärt tubli, et lühikese ajaga tõusis ta oma polgu ja vist isegi kogu diviisi tuntuimaks kangelaseks. Ise ta jäi aga ikka tasakaalukaks ja häätahtlikuks oma kaasteenijate vastu. Ei nähtud, et Irv kunagi oleks olnud äge või närviline. Kui alluvad milleski eksisid, siis ta ainult noomis neid rahulik-asjalikus toonis. Tema noomimisel oli määratu suur mõju. Kui A. Irv määrati luurajate komando ülemaks, olid teisedki selle väeosa eestlased selle üle uhked.

Irvest pidasid lugu nii temale alluvad kui ka tema ülemus; ta oli polguülem Filimonovi paremaks käeks ja ka diviisiülem pidas Irvest väga suurt lugu. Iga kord, kui diviisiülem käis polku vaatamas, kutsus ta Irve polgu ette, teretas teda käega ja suudles mitu korda. Keegi teine selle au osaliseks ei saanud. Polguülem usaldas Irve täielikult. Ja seda õigusega, sest Irv täitis käske ülimalt kohusetruudusega. Kui Irv läks luurele, siis ei tulnud ta kunagi enne tagasi, kui ülesanne täidetud.

Irve kaaslasi sundis tõsiselt imestama külmaverelisuus ja tasakaalukus, mida ta osutas lahingutes. Ja sääljuures ei saanud ta kordagi haavata, kuigi elas läbi loendamatu arvul ohtlikke olukordi.

Kuivõrd Irv armastas riskida, näitab see, et tal oli kombeks lahingu piirkonnas elada mitte kindlas maa-aluses koopas, vaid palatiriidest telgi all. Kord šrapnelli kild lõi telgis Irve ees laual oleva kaustiku (ka lahingumõllus Irv ei unustanud jätkamast päeviku kirjutamist; kahjuks läks osa maailmasõjaaegsest päevikust sakslaste ootamatu päaletungi puhul kaduma) ja laua puruks, kuid Irv polnud

viga midagi. Kord Spägli all, kui sakslaste kuulipildujate, püssi ja kolme suurtüki tule all üks pataljoni ja luurajate komando olid pikali, julgemata liigutadagi, kõndis aga Irv rahulikult püsti ja otsis traataias kohta, kust mehed pääseksid läbi vaenlase kallale.

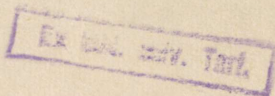
Samas polgus, kus teenis A. Irv, oli ühe pataljoni ülemaks samuti tubli eestlane, al.-polkovnik¹ P.-A. Pitka (kirjanikunimega A n s o m a r d i), kes sõdurite jutu järgi väliselt pidi olema väga sarnane Irvele. Pitka oli lahingutes tubli ja arukas; alluvatel oli tema vastu suur usaldus ja poolehoid. Kord, kui polguülem sai haavata ja teda asendas üks pataljoniülemaid, kes lahingute juhtimises oli väga tume, piirati Pitka pataljon sakslaste poolt sisse ja Pitka ise jäi jäljetult kadunuks. Tema langemist kahetsesid sõdurid väga . . .

Huvitav on A. Irve esimene kohtumine kolonel Karl Partsiga 1915. a. suvel. Irv oli sellal vanem-allohvitsner. Sakslased olid vallutanud Dubissa² jõe liini. Lahingud olid verised. Vene korpus oli sunnitud taanduma ja ainult üks pataljon jäi kaitsele Dubissa ülekäigu juures. Juba mõnetunnilise lahingu järele oli hävitatud sellestki üksusest kolm roodu, K. Parts oma roodu osadega jätkas ülesande täitmist.

Õhtul, pärast seda, kui K. Parts oli kogu päeva vastu pannud kaugelt ülekaalukamale vaenlasele, kavatses polguülem teda telefoni kaudu vahetada ja asemele paigutada Kauge-Ida sõja minevikuga meest, polkovnik Sokolovi. Muidugi see vahva polkovnik protesteeris polguülema korralduse vastu, põhjendades, et sarnane käsk ei olevat lahingu-

¹ Polkovnik — meie kolonelile vastav auaste endises Vene sõjaväes.

² Neemeni haru, praeguse Leedu piirides.

eeskirjaga kooskõlas: lahingus on mõeldav täiendus, kuid mitte vahetus.

Vaidlus vältas kogu öö. Viimaks jõudis polguülem siiski vaidlustega nii kaugele, et vana kaardiväe-kapteni D. juhatusel suudeti jõe ülekäigu suunas välja saata 4. rood.

Kapten ei jõudnud pärale. Kuid K. Partsi juurde astub hallis sinelis vanem-allohvitser, kasvult lüheldane . . . „Venekeelses raapordis kuuldus mingi eriline aktsent,“ kirjutab K. Parts, „vaatan korraks mehele otsa ning mõttesäde läbistab pääd: ei see allohvitser ole venelane. Teen vanem-allohvitser Irov'ile (K. Parts nimetab kogu selles kirjutises Irve I r o v i k s, missugusena kostunud nimi, kuid seda tuleb võtta ettevaatusega, sest kuigi on teada, et nimi Irv oli venelastele raske hääldada, ei saa uskuda, et kangelane oleks end tutvustanud ka siis venelikult, kui arvaski olevat tegemist vene ohvitseriga, nagu seda võis olla käesoleval juhul — J. K.) ülesandeks kaitseda paremal asetsevat folvark¹ Jurgiskit viimse võimaluseni; tähendatud küla oma alla võtta, mu roodu mehed vabastada ja minu juurde saata.

Orgudes ja küngastel keeb lahingumüra, kuid hilisel öö-tunnil kuulen jõe oru sügavusest, peaaegu oma roodu seljatagant ägedat püsside raginat ja käsigraanatide plahvatusi. Viit-kuut sõdurit kaasa võttes torman alla orgu . . . Üksikute puude ja põõsastega kaetud künkale jooksevad tormi sini-hallid trobikonnad-ahelikud. Irov on sissepiiratud. Hurraatades langeme sakslastele seljatagant kaela. Samal silmapilgul kostab hurraa ka künkalt. Tagajärg: kümmekond vaenlast langeb vangi. Pigistan tubli allohvitseri kätt, jätan kaasatoodud mehed talle abiks ja tõttan ise läbi öö oma roodu osade juurde tagasi. —“

¹ Folvargiks nimetati venekeelsel kaardil üksiktalusid või karjamõisu praegusel Poola ja Leedu maa-alal.

Kapt. A. Irv (paremal) vene ohvitserimundris koos
vend Jaaniga (vasemal).

See oli pärastiste lahingusõprade esimene kohtumine. Umbes aasta hiljem tutvub K. Parts temaga lähemalt ja mõlemad ohvitserid saavad südamesõpradeks, võitlevad õlg-õla kõrval Maailma- ja hiljem Vabadussõjas. Seda teiskordset tutvumist kirjeldab kolonel Parts järgmiselt:

„See oli kuski Naroczi (loe: Narotši) ja Nišnevo järvede¹ piirkonnas, kus mina, parajasti tulnud puhkuselt, kohtasin teda (Irve) polgu staabis. Mu juurde astub lipnik ja sirutab naeratades käe. Küsib selges kõlavas eesti keeles, et kas ma ei tunne teda.

Pigistan vastuseks ulatatud kätt. Teraselt vaadeldes meest, tuli nagu meelde ta nägu kuidagi tuttavana, kuid sarnast lipnikku ei arvanud varem kusagil näinud olevat.

Naeratades lisab ta: — Lipnik Irv!

Katsun meelde tuletada . . . Irv, Irv? Kuid lõppeks, nähes mu abitust, päästab ta mind hädast, ise kogu aja südamlikult naerdes, nii et õlad vabisevad. — Noh, Irov, Irov! Niivõrd sõbralik ja südamlik kohtlemine ja ootamata juhtumine vallutasid mu meeled täielikult. Kahmasin ta kinni, lausudes:

— Sina! Vabandust . . . Teie!

Ka Irv haarab minust, et kui mul selle vastu midagi pole, siis las' juba jääda: „Sina! Anton!“

Lahinguvennad Maailmasõjas jutustavad lugusid Irve kangelastegudest, millistest võiks kirjutada pakse raamatuid. Irve tunti, teda austati ja hinnati, Irvest räägiti. Ent ta ise jääb endiselt vaikseks, enesessesüvenenuks, tagasihoidlikuks. Parim näide sellest on kirjad kodustele, millistest siinkohal olgu toodud mõningaid katkeid.

Nii kirjutab Irv 5. aprillil 1915 muuhulgas:

¹ Nimetatud järved asuvad praeguse Poola riigi idaosas. 1916. a. kevadel peeti sääl sakslastega ägedaid lahinguid.

„Nüüd räägin rohkem iseendast. Teie aga ärge arvama kukkuge, et ma ehk äkitselt mõttele olen sattunud aprilli nalja viskama hakata, kuigi hiljaks jäänud. Ei, mul on õige tõsised jutud praegu käsil. Ütlen õige äkki: täna sain uued püksid kätte, aga ega see ometi puha ei ole, uued saapad kah ja — parem pala on alles tagavaraks, see on: meil käis jälle suurem ülemus võõrsil ning andis mulle külakaku, vististi — kõige parema; riputas 27. märtsil antud ristikesele teise veel lisaks ja lubas veel 2 kuldsega (mis käes, on hõbedased) mu rinda ehtida. Sellejärele pani käe minu õlale ja suudles vene moodi kolm korda. See on lühidalt kõik, mis täna minuga tähtsamat juhtus. Ärge mõtelge, et ma ristasid püüdnud olen, ei — minu püüd oli ja on võimalikult korralikult teenistuskohuste täitmine. Ülemus on minust nähtavasti õieti aru saanud ja minu teenistust rohkem hinnanud, kui seda loota võisin, ehk mis see ise väärt on. Jumal, kes mind seni on hoidnud, hoiab ka edasi, kui see nii peab olema (kogu Maaailmasõja kestel ei riivanud Irve ükski kuul; kui lahingusõber K. Parts kord sellele Irve tähelepanu juhtis, vastas kangelane naeratades: minust on kuul mööda läinud, teist ei tule enam). . . . Aga suurem igatsus on rahu. . .“

Ümber keevad lahingud, lõhkevad mürsud ja langeb kaaslasi, Irv tegeleb aga mõtteis koduga, sooritades samas hulljulgeid kangelastükke. 13. aprillil 1915. a. kirjutab ta koju:

„Mul on hää meel, et naabrid Teid ei unusta: ka sõbralik, kaas-tundlik, trööstiv sõna on mõnikord palju väärt. . . . Kui tungivalt tarvis peaks olema, arvan, nii mõnigi neist ei tagane ka teoga aitamast. Kuid annaks Jumal, et ilma niisuguse tarviduseta läbi saaks. Muidugi hää on ka see kuulda, et praeguse seisukorra tõsidusega niipalju ära olete harjunud, et rahulikumalt töötada, oodata ja loota võite. Täiesti õige, et vaikne kannatus ja raskuste üle vähem mõtlemine kõige parem rohi on.

Mina olen, tänu Jumalale, oma eluga enam kui rahul, nii et ei maksa ka teil minu pärast muretseda. Et ma aga koduga nii ühte olen kasvanud, kui oleks see osa minu elust, ei saa ma ka kodu, kodu-maa ja ligemate saatusest osa võtmata olla. Kõike seda silmas pidades, mille hääks me töötame, püüame, elame, paistab iga üksik inimene pisitillukese täpina. . . . Sellepärast, kui mul ka halbusi kanda tuleks, ei tunne mina õigust nurisemiseks, et ühisele suurele sihile rühkimisel kõik nii ei sünni, nagu mina enesele tahaks. Tõepoolest on saatust minu vastu senini imehelde olnud. Vähe sellest, et ma oma ligema ülemuse poolt algusest lugupeetud olen. Mina olen aegapidi pea terves polgus teatavaks saanud. Polgu kõrgem ülemus on mind hiilgavalt ülemale poole ette seadnud. . . . Pääle jumalateenistuse kutsuti mind esimesena polgu keskele, kus kindral Apuchtin kuld ristiga minu rinda ehtis ja suud andis. Pääle selle andis ta ristasid ja ristasid ja rahasid veel paljudele. Kuldseid ei ole meie polgus pääle minu keegi saanud. Kindral tänas polku ja ütles, et

polk, kellel nii palju võidumärkisid — surematu on. Ju autos istudes laskis kindral mind enne ärasõitu veel kord enda juurde kutsuda, tänas teenistuse eest, teadustas aukõrgendusest ja soovis õnne. Lahkelt naeratades kummardas diviisi ülem veel ju liikuvast autost. Küllalt võis kadedaid silmi olla, aga mitte vähe oli ka neid, kes tõsiselt rõõmustasid, sest minu au on ka meie komando, polgu jne. au, nagu see iga teisega niisugusel juhul on. Täna olevat ka meie lugupeetud ja ammu oodatud polgu isa polkovnik Filimonov siia sõitnud. Mina ei ole teda veel näinud 3. märtsist saadik. „Andku Jumal talle tervist ja jõudu“ on meie iga soov, temaga oleme julged. Tema süda võis verd tilkuda valu pärast, kui oma polku hädas nägi, aga aidata ei suutnud (polkovnik Filimonov viibis raskesti haavatuna kauemat aega haiglas). Nüüd olevat ta rõõmus olnud ja võibki olla, sest polk on auga kroonitud...“

Novembrikuul 1915. a. ülendas läänerinde juhataja Irve isiklikult lipnikuks. Kohe pääle seda kinnitati ta ka luurajate komando ülema kohale. Ülendamisid järgnesid kiiresti. Irv sai peagi alamleitnandiks, varsti selle järele leitnandiks. Aumärkidest omas ta ainuksena diviisi kohta Prantsuse Vabariigi aumärgi „Médaille militaire“, lisaks Püha Stanislause 3. ja 2. järgu aumärgid.

Endise kohusetruudusega, külmaverelisusega ja kiire otsustamisvõimelise taibuga jätkas Irv üllatavaid kangelastegusid, kui ta leitnandina 1917. a. kevadel, mil 269. jalgaväe Novorževi rügement saadeti Rumeeniasse, võttis osa lahingutest Karpaatides. Säälseid Irve sangarlikke saavutisi krooniti Püha Anna ordu 2. järgu aumärgiga ja ülendamisega *s t a a b i k a p t e n i k s* (25. juunil 1917). Juba sama aasta sügisel sai Irv lisaks paljudele märkidele ja ristidele Püha Georgi kuldmööga, kõrge vahvuse tunnustuse. Kuid samal ajal, sooritades küll endise reipusega kangelastegusid, oli Irv muutunud pisut rahutuks. Kogu aja oli ta jälginud sündmusi ajalehis. Kuna aga vene lehed ei pööranud kuigi suurt tähelepanu Eesti sündmusile, tellis Irv koduste kaudu eesti lehti. Talle sai teatavaks Eesti rahvusväeosade asutamise mõte ja sammud selle teostamise suunas. Kaaslased jutustavad, et Irves olevat tekkinud märga-

tav sisemine muudatus eriti siis, kui sai teatavaks Dan-
kovski polgu eesti komitee loomine Tallinnas ja eesti sõja-
väelaste üldkoosolek 28. märtsil „Grand Marinas“. Sama
tõendavad ka dokumendid, millistest näha, kui võimas oli
kodumaa kutse ulja rahvuslusega laetud sangarile. Kui
Irvele sai teatavaks, et Tallinnas on moodustatud 10-liik-
meline komisjon nimetusega „Eesti Sõjaväelaste Büroo“ ja
et see asunud teotsema rahvusväeosade loomise suunas,
kirjutas ta Büroole 25. aprillil 1917. a.:

„Oma rahva sõjaväes kodumaa kasuks teenida tahavad
269. jalaväe Novorževi polgu eestlastest ül.-leitnant¹ Kaarel
Tootsi poeg Parts ja Anton Antoni poeg Irv ning allohvit-
serid Jaan Ennu p. Vilu ja Otto Jaani p. Muska. Kõik sõja
algusest tegevus väes viibinud. Praegu on ülem-leitnant
Parts kaeviku suurtüki komando ülem, ülem-leitnant Irv
jalaküttide komando ülem ja allohvitserid Vilu ja Muska
jalakütid (maakuulajad). Ül.-leitnant Anton Irv.“

Teise kirja saatis Irv veidi hiljem, 4. mail 1917, „XII
Armee Eesti Sõjaväelaste Liidu Täidesaatvale Komiteele“
Riiga, kirjutades:

„Isamaal on õigus oma piiride ja Eesti noore vabaduse
kaitseks poegi koju nõuda. Tahaks, et Eesti väed võimal-
ikult kiiresti oma tegevust võiks algada. 25. aprillil saat-
sin kirjas oma aadressi Tallinna Eesti Sõjaväelaste Büroole.
Täna sain Teie üleskutse ja kui see kogumist võib kiiren-
dada, palun ka IX väestaabi juures mind eestlaste-sõja-
meeste nimekirja üles tähendada.“

269. Novorževi jal. polgu jala-küttide kom. ülem
ülem-leitnant Anton Antoni p. Irv.“

¹ 1917. a. mais ei olnud veel vene ohvitseri auastmete nimetu-
sed eesti keeles kindlaks määratud ja üldiselt tuntud. Seepärast
A. Irv tõlkis vene „porutšik’u“ aukraadi „ülem-leitnant“, mis vastab
leitnandi auastmele.

Irv jäi ootama, jälgides samal ajal suure hoolikusega poliitilisi sündmusi. Kui aga möödus päevi, muutus ta rahutuks ja kannatamatuks, kuigi see polnud märgatav üldiselt. Sellest pakub näite kiri 15. maist 1917 noor-põlvesõbrale A. Korits'ale, milles Irv muuseas märgib:

„Mis säälpool meie — Eesti vägede asutamisest kuulda? Kord oli see nagu otsustatud, nüüd aga näib hoopis teisiti. Mitte midagi ei saa aru. Oma rahva ja vägede kogumine oleks, minu arvates, tõsiselt soovitav ja koguni tarvilik. Meie suguvennad laiali pillatult ei too seda kasu mis kogutult — võõrsil ei too nad kunagi neid ohvreid, mis oma kodukolde kaitsmiseks tuua võivad ja toovad...“

Irv oli teinud väeosades teenivate eestlaste keskel kihutustööd ja soovitanud astuda Eesti rahvuslikku väkke. Ta ise aga, kui kõige tublim ja sangarlikum ohvitser, ei pääsnud kohalt, kuigi Eesti rahvuslikud väeosad loodi osavõtuks „kodumaa kaitsesest sakslaste sissetungimisel“ ja võitluseks „Vene riigi välisvaenlastega... koos Vene armee teiste vaprate väeosadega“ (märgukirjast sõjaministrile 17. ja 18. aprillil 1917), mispärast näiliselt ei olnud tähtis, millisesse väeosas keegi ohvitser kuulus. Siiski tegid Vene sõjavõimud takistusi paremate eestlaste-sõjameeste liinilt lahkumiseks oma rahvuslikesse väeosisse. Vene XII armee komander Radko-Dmitrijev oli juba aprillis avaldanud, et tal isiklikult ei ole midagi eesti pataljoni formeerimise vastu, kuid eestlaste üleminekuga Tallinna ei võivat ta kuidagi nõus olla, sest see nõrgendab rinnet. Irve hinnati aga eriti, mispärast ka mõistetakse takistused, mille vastu tal tuli põrgata noil ajal.

Pika ootamise ja nõudmiste järele õnnestus Irvel pääseda lõpuks puhkusele. See oli oktoobris 1917. Varsti selle järele saabus polku telegramm, et Anton Irv on määratud Haapsalus paiknevasse 1. Eesti polku (21. nov.),

mille esimeseks ülemaks oli praegune Tartu linnapää kindral-major A. Tõnisson. Kaaslased jutustavad, et see ei tulnud reile üllatusena, vaid seda aimasid kõik need eestlased, kes olid näinud Irve nädalail ja kuil enne puhkusele sõitu, kes puutunud temaga kokku.

Esimesed lahingud Vabadussõjas.

Eesti polgus teenis alamkapten (staabikapten) Anton Irv algul kompanii- (roodu-), hiljem pataljoniülemana. Aprillil 1918. a. ülendati ta kapteniks. Juba 1918. a. kevaldel saatsid aga okupatsiooniväed 1. Eesti polgu laiali. Irv asus uuesti koju, „Ülevaresele“.

Jälle oli Antonist saanud hoolas põllumees. Nüüd jälgis ta aga hoolikalt pilvi poliitilises taevas, käis tihti Viljandis ja ratsa isegi Tallinnas, et võtta sääli osa salajasist omakaitsetegelaste nõupidamisist. Teda hakati ta salapärase sõitude pärast kahtlustama ja seati ta järele valve.

1. Eesti polgu ohvitserid, kuigi nüüd laiali üle maa, pidasid võimaluse piirides isekeskis sidet. Polk suutis näidata juba 1917. a. lõpul visa vastupanu enamlike lagunemise lainele. Nüüd aga ohvitserkond jälgis suurima tähelepanuga sündmuste käiku ning lootis peatset lõppu sakslaste võimule, mille langedes taheti asuda viibimata formeerima polku uuesti.

Kuigi okupatsiooniväed ei olnud veel lahkunud, avanes novembris 1918 võimalusi, küll piiratud kujul, oma kaitsejõudude taasorganiseerimiseks. Algas tegevust Eesti Kaitseliit. Maakondadele ja linnadele määrati sõjaväelised korraldajad — kaitseliidu organiseerijad. Nimetatud Eesti Kaitseliidu juhatuse otsusega Valga kaitseliidu ülemaks,

jõudis kapten Irv 20. novembril Valka, kus jätkas juba algatatud organiseerimistöid täie innu ja andumusega. Töö ei olnud kerge. Seda teadis ja avaldas Irv lahkumise eel Viljandiski. Võimu maksmapanemiseks puudus reaalne jõud, puudus ka raha. Saksa laostuvad okupatsiooniväed tegid organiseerimistöo raskendamiseks ja oma võimu säilitamiseks kõik. Juba saabumispäeval Valka oli Irvele säääl valitsev olustik päevselge. Veel samal päeval, asunud viibimata teotsema, teeb kapten Irv vastava ettekande Eesti Kaitseliidu juhatajale:

„Valga olusid silmas pidades — piirilinn, raudteesõlm, lätlaste vastutöötamine — oleks tarvilik, et kohe suurema Eesti sõjaväe üksuse loomine siin käsile võetaks...

Saksa sõjavägi veab tikkude (tääkide) kaitsel leiba välja, palun selles asjas ettekirjutusi. Raudteetöölise saadiku teatel on täna Valgast 36.000 puuda jahu Riia poole läbi sõitnud, kusjuures rong kuulipildujate ja sõjariistadega varustatud Saksa soldatite valve all liikunud. Organiseerimistööks on kohe tarvis 10 ohvitseri.“

Ettekandel polnud aga Valga suhtes tagajärgi, kuna Tallinnal oli tegemist oma muredega. Palutud abi jäi Valka saatmata. Irv töötas nii palju, kui seda võimaldas tublidus ja olustik. Vabatahtlikke oli raske saada kokku, sakslased segasid end Irve korraldustesse isegi linna sisekorda puutuvais küsimusis. Eesti Ajutise Valitsuse sihtide vastu töötasid Valgas lahkuvad Saksa vägede riismed, kohalikud lätlased ja kommunistlik element, milline paisus märgatavalt iga päevaga. 17. ja 18. novembril, seega juba enne Irve jõudmist Valka, oli avaldatud ajalehis vabatahtlike kokkukutse Eesti rahvaväe loomiseks, ohvitserid olid kohustatud ilmuma oma endistesse väeosadesse. 23. novembril lahkus Irv Valgast, andes kaitseliidu ülema kohused üle K. Kornelile, ning sõitis Tallinna Päästaabi ohvitse-

ride reservi. Sää! kohtas ta oma kaasvõitlejat Maaailmasõjas kapten K. Partsi. Vabatahtlike mobilisatsioon ei annud aga loodetud tulemusi.

Ühel novembrikuu ööl teatati kapten J. Pitkale (pärast kontradmiral) kaitseleidu päästaapi, et Kopli kaubajaaamas on leitud midagi taolist soomusrongile, mille jätnud maha sakslased. Pitka sõitis kohale ja leidis kahekordsete seintega vaguneid, liiv seinte vahel, laskeavad külgedes. Paar vagunit olid kaetud koguni raudplaatidega, otsad lõigatud, pääl paar 3-tollist kahurit, kuigi üks neist lukuta.

Pitka sõitis viibimata K. Partsi ja A. Irve juurde, kes samal ööl nukrutsesid staabis ja arutlesid vabatahtliku mobilisatsiooni kurbi tulmeusi. Soomusrongi osade leid parandas meeste tuju. Järgmisel päeval asuti koguma ja parandama relvi, Irv hakkas talle omase energiaga koguma mehi. Soomusrong nr. 1 formeerimine ei olnud kerge. Saadi üksikuid ohvitseri, vabatahtlikke ja kooliõpilasi. Meeskonda täiendati formeeritavast ratsapolgust. Staabist vihjati muide leitnant Sabolotnõi'le, kuid lisandati, et teda kui venelast ei või küllalt usaldada. Nimi oli aga staabimehed viinud lihtsalt eksiteele. Vene nimele vaatamata Sabolotnõi oli puhastverd eestlane, pärit Virumaalt, Iisakust, ja osutus tusedaks soomusrongi ohvitseriks.

Irvelt kui ka teistelt nõudis soomusrongi formeerimine palju vaeva, ent lõppeks oli koos 118 meest, nende hulgas 34 ohvitseri. Soomusrongi ülemaks määras J. Pitka kapten K. Partsi, talle vanemaks abiks kapten Anton Irve. Kuna venelased Narva rindel tungisid kõvasti pääle, sõitis soomusrong nr. 1 Tallinnast 30. novembril kell 3 p. l. välja — Viru rindele.

Juba olid pälinnas levinud kuuldused, et enamlased tahavad Dvigateli juures purustada raudtee, takistades

sellega rongi pääsu liinile. Jäädi aga hiljaks, — raudtee purustati pääle rongi läbisõitu.

Juba esimeses lahingus — 2. detsembril Vaivara juures — koondas kapten Irv meeskonna tähelepanu enesele. Järgmisel päeval — 3. dets. — Vaivara poole sõites selgus, et raudtee on purustatud. Seda tuli parandada vaenlase püssitule all. Suurem osa teeparandajaid valgus laiali, kuid kapten A. Irv isiklikult paari mehega toimetas külmaverelise rahuga kuulirahe all roobaste kinnikruvimist.

Milline oli see esimene soomusrong, sellest kirjutab Ed. Laamann raamatus „Soomusrongide diviis Vabadussõjas I — Punaväe sissetungimine ja väljatõrjumine“, muuseas:

„6. detsembril laoti vagunitesse liivakotte, mis aga pärast sõidul laiali kloppusid. Öhtupoole sõideti uuesti liinile. Dessant-vagunites, kuhu nüüd 25—35 meest igasse kuhjatud, oli nii kitsas, et enamaltjaolt padrunikastide otsas istudes magati. Vagunite sisemus oli äärmiselt lihtne. Kahelpool uksi olid kahekordselt lauast narid, mees-tega üleval ja all täis kiilutud. Keset vagunit raudahi, korsten katus-est läbi ehk korstna ots allapoole ukse ülemist pragu. Et korsten vilets, oli vagunis kütmise aegu suitsu ja vingu nagu rehetares, nii et silmad alati vett jooksid. Väike ahi andis sooja ainult oma lähemale ümbrusele. Kuna laskeaukudest tuul läbi tõmbas, oli mõlemas vaguni otsas ikka külm... tuli ette, et mõni mees öösi soojuseandja ligi magama tükkides ahju vastu oma kasuka ja küljegi ära praadis.

Siinsamas, ahju ja naride vahel, seisid ka iga vaguni laskemoonakastid, vahel sekka suuremad tagavarad käsigranaate. Selle täis-kiilutud sisemuse järgi oleks vagunit enim mõneks sõjapõgenejate ajutiseks asupaigaks, kui soomusrongi korralikuks osaks võinud pidada.“

7. detsembril võeti sakslastelt üle korralikult soomustatud vedur. 10. detsembril sõitsid kapten Pitka ja Parts Tallinna formeerima uusi soomusronge. Soomusrong nr. 1 ülemaks määrati nüüd kapten Anton Irv. 15. detsembril läks Irv ise dessandiga¹ välja, juhtides seda Vaeküla metsa juures edukalt ning tuues kaasa hulk sõjasaaki. Juba 16.

¹ Dessant — laevadelt või soomusrongidelt (Venes katsetatakse praegu ka lennukitelt) võitlusse saadetav jalaväeosa.

detsembril pidi aga Irv sõitma oma soomusrongiga Tallinna, kuna sääl oli karta rahutusi. Liinile jäi vahepääl formeeritud soomusrong nr. 2. Varsti asuti Tallinnas formeerima juba soomusrongi nr. 3.

24. dets. külvas vaenlane ägeda tulega üle Tapa. Lähenes Vabadussõja pöördepunkt. Et saada neist sündmusist selgemat kujutlust, olgu toodud mõned väljavõtted kapten Irve päevikust. Nii kirjutab ta 24. detsembril 1918. a.:

„Öösel kella 3 paiku andis vaenlase patarei mõne paugu Tapa sihis, mis aga iseäralikku ärevust ei sünnitanud. Kella 6 paiku kordus see laskmine jällegi. Kell 10 sõitsime Narva sihis välja. Aleviku taga metsale, üle silla, lähenedes sai patrull välja saadetud, kes pidi järgi vaatama, sest öösi oli sillal seisev vahisalk sääl kaks korda tuld näinud tõmmatavat. Tee oli rikkumata ja ka jälgede järgi ei olnud võimalik punaste siinolekut öösi tööks teha. Mets sai kuulipildujate ägeda tulega üle puistatud ja edasiliikumine sündis takistusteta. Raudteel ja mõlemal pool vähematki tundemarki punastest ei leidnud. Öö jooksul olid nad oma patareid tublisti lähemale vedanud ja võtsid Tapa alevi risttule alla, kiirtule granaate ja šrapnelle külvates... Paar šrapnelli on otse jaama hoone pihta trehvanud ja mõned aknad purustanud, kuna katuses ja seintes suured augud. Üks granaat on veehoone kohal liinile langenud ja roopa küljest suure tüki välja viinud... Meie suurtükk andis mõnikümmeid pauku vaenlase patarei sihis, siis tõmbasime rongi tagasi veepumba hooneni, kust kümmekond pauku veel sai tehtud ja siis sõitsime jaama ette. Vahepääl jäi vaenlase suurtükitali koguni vait, mis mitmesugused oletused esile tõi, nagu sügav ümberhaaramine jne.

Äkki hakkas alevi rahva seas, kes uulitsatele oli ilmunud, ärevus ja jooksmine, nagu oleks vaenlane pääle tungimas. Tuli välja, et see ainult ettekujutuse hirm oli. Pääle lõunat avas pahempoolne vaenlase patarei jällegi tule, vist mõttega rongi tabada. Esiteks oli nende lennak kaugele pahemale, kuid pikapääle hakkasid nad otse rongi pihta sadama ja killud lendasid otse vastu rongi. Tuli jälle tahapoole liikuma hakata... sõitsime pimedat tulekul Lehtsesse.“

Päevikust selgub ka, et kapten Irv on saanud sel puhul „ühe killuga k e r g e l t m ö ö d a k ü l g e“, kuid seda ei jutustanud ta sellal kellelegi.

Tapa pommitamisest ja mahajätmisest jutustab soomusrong nr. 1 üks ohvitser lähemalt:

„Rong seisab Tapa vaksali ees. Vaenlasel on raskepatarei Torma külas mäe pääl, kust Tapa kui peopesal näha. Pommitab ägedalt.

Meie vaikime suuremalt jaolt ehk vastame harva. Ei ulata vist. Pommid kukuvad jaama ette raudteele; üks pomm külvab kildudega vagunid üle. Sõdurid lähevad ärevaks: „Mis me seisame siin, see on rongi hävitamine.“ Saadavad 5—6 meest Irve juurde, et rong tagasi tõmmataks. Rahulikult, ilma ühegi ärritusega, kuid kindlalt vastab Irv: „Mina tean, kunas rongi tagasi tõmmata.“

See oli käsk, mida täitmata jätta ei saadud. Ja kui siis minutit 5 hiljem Irv, kes seni rahulikult rongi kõrval kõndinud, rongile astus ja tagasikäigu andis, siis tundsid ka sõdurid seda kaljut, mida ei löhu ükski punaste pomm. See kindel vaim, mis niiviisi sõduritesse istutati, elas ka alati pärast rongis edasi... Pärastpoole ei tea ma ühtki juhtumist enam, kus sõdurid oleks Irve juures kunagi kahelnud.“

Irve kohta annab sama ohvitser teisel tunnustuse:

„Meie saime üle 10 päeva ühe öö rahulikumalt puhata, kuid me saime ikkagi puhata, oli aga üks rongil, kes vist vähe silmi kinni sai. Mäletan nii palju kordi, kus ta istudes, kasuk seijas, müts pääs, kupees pingil tukkus. Polnud aega ega ka püsivust pikali heita. See oli kapten Irv... Ei kuulnud keegi kunagi Irve suust uhkustamist oma tegudega. Oma kindla, rahuliku olekuga mõjus ta kõigi pääle rahustavalt.“

Kirjeldades olukorda Viru rindel 1918. a. lõpul ja 1919. aasta algul, annab rinde juhataja kindral-major A. Tõnison täie tunnustuse soomusronglastele: „Eriti tragid olid soomusrongimehed. Üks luureretk järgnes teisele. Üks julgem kui teine. Tehti retki dessandiga. Võeti vahel terve rood mehi püssidega ja kuulipildujatega kaasa, paisati parajal kohal rongist välja ja „tõmmati noota“. Piirati punaste asukoht sisse ja võeti mehed vangi. Kui laias metsalaanes Kehra-Mustajõe vahel raudtee piirkonnas punased oma nina enam pista ei söandanud, võeti ette retki kaugemale.“

Detsembrikuu lõpus jätkusid dessandid ja luurekäigud Tapa tagasivõitmiseks. 29. detsembri külmal, pimedal ja tuisusel ööl otsustati korraldada pääletung Tapale. Raudtee oli rikutud, parandamine võttis aega kuni kella 6-ni hommikul.

Kuna teerike ei võimaldanud teostada pääletungi soomusrongidega, otsustati minna dessandiga Lehtse ja Anne-

mõisa. Kapten Irv lahkus, nagu tavalisest, ka ise rongilt ja viis mehed läänepoolset metsaserva mööda Lehtse mõisa poole, et haarata seda põhjast. Jõudnud Pruuna mõisa, võeti kapten Irve mehed sääl ägeda kuulipildujatule alla.

Irv andis märgi üldiseks tormijooksuks, ja meie ahelikud tormasid üle välja Looga mõisa poole. Kummardamata, nagu manöövritel, jooksid mehed üksteisest ette püüdes mõisa pääle; mõni üksik suutis teha paugu. Puna- sed löid kokkuma ja, nagu metsloomad jahimehe eest, algasid jooksu Annemõisa poole. Esmalt jooksis väike salgake, vist vahisalk, ja siis mõnekümneheline suurem salk — madrused.

Annemõisa juures tekkis ägedaid lahinguid ning segadusi signaalmärkidega kahurtule juhtimiseks soomusrongilt, mis pärast pääletungi Annemõisale oli võimatu jätkata.

Dessandid Irve isiklikul juhtimisel kordusid, kusjuures Irv tihti käis püstijalu kuulide all. See sisendas usku ja kangelasmeelt kõigisse alluvaisse. Irve tunti ja tema kangelastegudest ning kujuteldamatust julgusest kõneldi rindel legendaarseid lugusid. Enamikus need vastavadki tõele. Kui ülemjuhataja käsul 6. jaanuaril tehti esimene ettepanek autasu määramiseks neile kaitseväelasile, kes sõja esimesel perioodil osutanud erilist tublidust, kes Vabadussõja algpäevist pääle kõige raskemal ja segasemal ajal kodumaad kaitsevad, mil paljudel puudus igasugune usk ja lootus meie võimeisse, siis esitati esimesena autasu saamiseks 1. soomusrongi ülem kapten Irv ühes kolme ohvitseriga ja 6 sõduriga 1. soomusrongilt, lisaks neile veel 3 ohvitseri ja 4 sõdurit 2. soomusrongilt, vähesel arvul ohvitsere ja sõdureid 4. ja 5. polgust.

4. jaanuari eel oli saabunud Vabadussõja otsustavaid järke. Vaenlane lähenes Tallinnale. Kindral Tõnisson ütles soomusrongide üldjuhile avameelselt: „Teie olete nüüd kõige kõvem jõud rindel. 4. polgu meeskond on umbes paarisajani kokku sulanud, meeolelu halb... Rinne on pikk ja võitlejaid vähe, — kas te ei võtaks osa rindest — umbes paarkümmend versta ümber raudteed, oma kätte?“ Kapten Parts andis nõusoleku kaitse organiseerimiseks dessantide abil, kuid ülesanne polnud kerge. Ühest selleks otstarbeks väljasaadetud dessandi väljaminekust kirjutab kapten Irv:

„Mehi vähepoole, paljud alles valveteenistuses ja rongisolijad kõik väsinud, päev otsa söömata, mispärast ka väljatuleku juures väike nurin tõusis: pole süüa saanud, öö otsa magamata ja muud. Astusin otsekohe nurisejate ette, nõudsin, et astugu ette, kel midagi kaebada. Mehed hakkasid segama ja kõik ronisid välja.“

Päätetus Kehrast Tartuni.

Virurindel oli meil 31. detsembri õhtul 1918 umbes 300 ohvitseri, 1800 tääki, 350 mõõka, 16 suurtükki ja 92 kuulipildujat. Punastel teotses samas aga umbes 4000 meest ühes 22—24 suurtükiga. Jõulupühad olid kurvad. Tapa oli langenud, punased surusid pääle raudtee piirkonnas ja rannikul. Põhjapool raudteed olid enamlased tunginud kaugele edasi, lõunapool valmistuti edasitungiks. Punaste edu oli tingitud pääasjalikult meie nõrgast jõust, kahurite vähesusest ja teataval määral ka passiivsusest, mille kutsus esile pessimism. Tekkisid kuulujutud punaste hiigljõududest, mille vastu oleme võimetud. Diviisi staap, mil-line paiknes Kehras, pidanuks punaste edasitungide edu-

kuse kestes taanduma Raasikule. Rinde juhatajale kindral-major Tõnissonile oli aga teada, et Tallinna töölisel otsustanud relvadega viibimata välja astuda ja rindele seljatagant kallale tungida, kui diviisi staap Raasiku taganeb.

Tööliste väljaastumist peeti kardetavaks, kuna polnud käepärast jõudu selle mahasurumiseks. Staap jäi Kehra, kuigi seda teisalt peeti ennenägematuks, et diviisi staap asetatakse polkude staabist ettepoole.

Meie vägede asetsusjoon Virurindel 3. jaanuari õhtul kujuneb murdjooneks, kus rauges vaenlase jõud ja pandi alus meie edurikkale vastupäätungile, mille järele puhastati Põhja-Eesti vaenlasest kahe nädala jooksul. Küll kavatsesid punased 4. jaanuaril üritada raudtee rajoonis uut päätungi, kuid soomusrong nr. 1 kapten Irve juhtimisel ajas nad laiali.

Esimene tugevam hoop vaenlasele anti 4. jaanuaril, milline tuli kapten Irve juhtimisel olevalt soomusrongilt Kehra-Mustjõe piirkonnas. Diviisi staapi ja kapt. Irvele teatati punaste päätungist. Kapt. Irv andis soomusrongile nr. 1 käsu väljasõitmiseks. Üksikud kaitseliitlased, kes tulid rongile vastu, jutustasid enamlaste hiigljõududest. Vastupanu neile peeti võimatuks. Seistes esimesel suurtükiplatvormil, vastas kapten Irv talle omase rahuga: „E k s m e v a a t a!“ ja rong sõitis edasi. Vaenlasega kohtuti, kui see oli jõudmas välja metsavahelisele lagendikule umbes 5 kilomeetrit Kehrast. Avati tuli rongi relvadest ja saadeti välja dessant. Punaste read löödi segi. Rinde juhataja kindral-major A. Tõnisson kirjutab muuhulgas: „Kehra lahing oli esimesi võidukaid päätungilahinguid Vabadussõjas. Selle lahinguga algab uus ajajärk meie vabadusvõitluses. Algab meie võidukäik, mis viib meid hiilgava Tartu rahuni ja iseseisvuse kindlustamiseni.“

Järgnesid soomusrongide kiired löögid raudtee suunas. 5. jaanuaril jõuti Aegviitu. 6. jaan. kapten Irve juhatusel pääletungi arendav soomusrong dessandiga vallutas vaenlase patarei Jäneda külas. Juba 9. jaanuaril langes Tapa.

Tapalt pidi soomusrong sõitma esialgsete kavatsuste kohaselt edasi Narva suunas, kuid Rakvere juures olid enamlased purustanud sillad, nende parandamine võtnuks vähemalt nädala. Kapten Parts ja Irv tegid julge otsuse: sõita edasi Tartu suunas.¹ Tartu oli mõlemal südamel. Üritus oli liigagi julge, kuid eessõitev Irv tegi kõik, et jõuda edasi võimalikult kiiresti ning võtta punastelt võimalus Emajõe silla purustamiseks, mis võinuks anda kogu edaspidisele tegevusele teise pöörde. Selle kiiruse tõttu olid enamlased sunnitud taanduma niivõrd kiiresti, et puudus võimalus silla purustamiseks. 14. jaanuaril kell 9. 30 sõitis soomusrong nr. 1 kapten Irve juhatusel esimesena üle silla. Soomusrongil algas võitlus enamlaste soomusrongiga, milline oli vastas. See sai raskeid kaotusi ja taandus. Enamlaste suur jalaväeosa kaotas närvid ja jooksis lambakarjana paaniliselt Tartu poole. Soomusrong nr. 1 dessandile avaldas enamlaste jalavägi abiväe toetusel vastupanu alles Tähtvere mõisa ja raudtee vahelises sektoris. Pärast ägedat lahingut jõudis dessant kell 12.20 Tartu linna, soomusrong ise kapten Irve juhatusel jõudis jaama kell 13.30. Järgnesid soomusrong nr. 3 ühes dessandiga ja Kuperjanovi partisaane. Tartu puhastati punastest ja saadi rikkalikult sõjasaaki. Irve piiritu julgus Tartu tungimisel tõmbas kriipsu läbi punaste kavatsusest, koonduda suuremaid jõude Tartu rajooni, ja lõpetas enamlaste veretöö Tartus. Ühtlasi tiivustas see meie kaitseväge ja kogu rahva võitlustahet ja sisendas usku võidusse.

¹ Tartu vallutamise ja partisanide osa kohta selles vt. A. Hanko „Leitnant Julius Kuperjanov“ („E. Rahvusl. Suurm.“ nr. 7).

Tartu vallutatud, saatis ülemjuhataja kindral J. Laidoner telegrammi, andes teenitud tunnustuse soomusrongidele, millistest pääraseks langes kapten Irve juhtimisel olevale soomusrongile:

„Vabariigi sõjavägede nimel tänan 2. diviisi väeosasid ja iseäranis soomusronge selle suurepärase töö eest, mis Tartu meie kätte andis. Olen kindel, et see tähtis Eesti linn enam meie käest ära ei lähe.“

23. jaanuaril sai soomusrongide ülem kapten Parts Elva all šrapnellikilluga vasakust käest haavata. Arst nõudis kiiret operatsiooni. Partsil tuli jääda mõneks ajaks lahinguist eemale. Samal päeval telegrafeeris kapten Irv: „Kapten Parts evakueerus¹ ja andis soomusrongide üldjuhatause minule üle. Täidan ka oma otsekoheseid kohuseid esimesel rongil edasi.“ Sellest päevast kuni lange miseni jäi kapten Irv soomusrongide üldjuhi kohale.

Mõni päev pärast Tartu vallutamist kirjutas Irv kodustele:

„Eesti pojad, edasi! hüüan nüüd kõige oma olemusega. Hüüan rõõmsasti, täis tulevikulootusi ja kutsun üles kõiki, kelle kodumaaks on Eesti.

Teie, armas kodurahvas, rahustuge: kui minuga juhtuma peaks kas hädad või halba, siis võib seda sündida ka mujalgi. Nii oleks üks-ta-puhas, kus kohas. Loodame aga, et saatus mulle ka edaspidi sama armuline saab olema, kui senini.“

Palavad päevad lõunarindel.

Meie väeosadele tõi suuri kaotusi Paju lahing 30. jaanuaril 1919 Valga all, millest võttis osa Kuperjanovi partisaanide pataljon ja soome vabatahtlikud. Uurimused on näidanud, et juhul, kui Paju lahingu läbiviimisel oleks

¹ Evakueerima — tühjendama, välja kolima (päämiselt sõja puhul).

kapten Irve ettepaneku kohaselt oodatud, kuni soomusrongid pääsevad üle purustatud silla, olnuks kaotused tunduvalt väiksemad. Kapten Irv ise viibis verise lahingu kestel ees, vaenlase tule piirkonnas.

14. veebruaril algas meie pääletung Pihkva suunas. Juba samal päeval vallutasid soomusrongid kapten Irve juhtimisel Irboska jaama. Soomusronglaste arvates laskis vaenlane 14. ja 15. veebruaril umbes 200 mürsku meie soomusrongide paiknemispiirkonda. Ühe öö jooksul tabas soomusrong nr. 1 vaenlane 6 korda. 15. veebruaril olid meie soomusrongid võetud „kahvlisse“, mistõttu paigalseismine muutus ohtlikuks. Kapten Irvele tehti ettepanek tõmmata soomusronge ohtlikust vahekohast tagasi, kuid Irv vastas rahulikult:

„Mitte ühtki sammu tagasi! Öhtuks jõuab jalavägi kohale ja võtab Irboska alevi oma alla, ja siis läheme Moglino pääle.“ See oli julge, ja nagu hiljem selgus, Irvele saatuslik ennustus.

Irv käskis soomusrongi nr. 1 sõita koguni paar kilomeetrit edasi. Mehed kuuletusid, nakatatud Irve rahust ja kindlusest. Samal ajal suurenes vaenlaste jõud üha, tuli Irboska jaamale muutus maruliseks. Irve kindlust ei suutnud murda vastase ülekaalus ja meeleheitlik püüd vallutada taas Irboska jaam, ei suutnud kõigutada teda ka punaste pommilennuk, milline ilmus Irboska jaama kohale pommitama.

Meeleheitlikud võitlused Irboska juures kestsid 14.—19. veebruarini. Vaenlane koondas meie vastu enam kui pool tosinat rügemente, suurel arvul kahurväge ja soomusronge. Vaatamata sellele, et soomusronglased ei saanud tihti mitme öö jooksul magada ja kestev närvide pinge sundis saatma mehi haiglasse, ei lubanud kapten Irv soomusronge taanduda. Neil päevil jäi kõigile mulje, et Irv

omab terasest närvid, mis ei katke kunagi, mingisuguses olukorras. Kapten Irve juhatusel tungisid soomusrongid nr. 1 ja 2 mitmekümne kilomeetri sügavusse vaenlase rindesse, pidades äärmise visadusega võitlust kolmest küljest pääletungiva rohkearvulise vaenlase jõududega. Vangistati enamlaste 5. jal. kütirügemendi staap ja kuigi 19. veebruaril oldi sunnitud Irboska jaam maha jätma ja taanduma Petersi suunas, oli ka vaenlase jõud murtud. Enamlastel murdus energia pääletungi jätkamiseks ja edu arendamiseks pääle Irboska jaama tagasivõtmist.

Meeleoludest ja Irve olemusest Irboska all saab kujuka pildi jälgides reserv-lipniku Endel Partsi kirjutist:

„Meie soomusrong manööverdas juba mitmendat päeva vaenlase keskel. Hommikust õhtuni rüsesime külade kuuluvuse pärast. Kogu ajamürikesid vaenlase lugematud patareid, tuiskas lund, pori ja teraskilde; päriselt lõbus mõnes mõttes, kuid iseäralikku mitte midagi...“

Sabolotnõi tegi oma torudega mis võis, oli hää laskur. Vahetevahel tõusid leegid külades, siis naersime ajaviiteks, kuid ootasime toetusväge tagant järele. Ei tulnud, ikka veel ei tulnud; ükskõik, umbes mõistsime põhjusi. Ja ühel hommikul, näe, läbis meeskonda tugev mõmisemine: vaenlane on purustanud silla Abdeho jõel! Kas jääme lihaviilukaiks siia praepannile, kas pole siis enam mingit pääsu?

Võis uskuda seda ja teist. Jäin vaatlema rongi telefonisti, kes, välitelefon rihma abil kaelas, kõndis niisama väljas. Äkki ta seisatas.

Kümned traadid hundasid postidel, siis ta hakkas katsuma ühendusi, võib-olla kavatsedes teatada meie olukorrast seljatagusele. Viimaks heitis kuuldetoru käest ja karjus nagu rattal, ai-ai!

„Kutsuge ruttu kapten, aga ruttu!“

„No, mis asja siis sellest kaptenist kohe?“ venitasin vastu, seis-tes vaguni lampkatusel. „Siin pole nalja“, ütles. „Noh, ühendus punastega.“

Jätsin ta vehklema sinnapaika. Hüpanud kiiresti ülalt alla, jooksin kuidas jalad kandsid staabivagunisse, kus aga Irve polnud. Kirjutaja koridoris juhatas mind esimesele suurtükiplatvormile; sääl tähendati, et ta minuti eest oli läinud kuhugi tahapoole; kolmandas dessantrühmas polnud teda keegi näinud; muusika-komandos räägiti mingisugust lõbusat anekdooti. Luurekomandos vedasid Tiitso-poiss ja Albrecht sõrme. Alles vastutulev valvur väljas osutas käega Zagorje mäe katuseharjalisele veerule veidi eemal. Sääl ta istus Sabolotnõiga kadakapõõsa juures, kus viimane,

binokkel ees, juhtis „kartetsi“. Kuulanud, milles lugu, tõttas vana kiiresti alla. Uuendati ühendust venelasega. Peagi tekkis elav jutt, kõnelejaks oli ühe punapolgu komissar. Irv omaltpoolt katsus Viljandi kommunistliku kütipolgu komissarina saada teada nende kavatsusi... Et õhtu eel, kell kolm, võimalikult täpselt, algab otsustav kallaletung meie soomusrongile... Muidugi tingimusel, kui vahepeäl ei juhtu midagi iseäralist, mis... Tervelt viie polguga, kas kuulete... Teie vasakult... Ja-jaa. See tähendab, kahelt poolt kõrvalt, tagant ja eest. Eest kaks soomusrongi, „Stenka Rasin“ ja „Trotski“. Nõnda, ha-haa.

Trobikond mehi piiras kapteni, põnevus silmis. Siis lõppes ootamatult ühendus. Võib-olla rebisid mürsud kustki liini, või mõistis „seltsimees“ oma eksimust?

Irv jäi rahulikuks, ainult korraks tõmbles ta suu ümber mingi tukse. Mehed vaatasid ta otsa kuidagi nõu küsivalt. Tükk aega valitses peaaegu piinlik vaikus, siis ütles kapten:

„Noh, mu poisid? ... Jumal kaitseb meid ja isamaad.“

Taevas, mis varahommikul oli nii selge, tõmbus pikkamisi umbsesse pilve; külm pehmenes. Langes laiu üksikuid lumerätsakaid. Hõljusid õhus ja langesid väljadele katma punaseid laike...

Kell lähenes kahele. Robistasime sooja suppi. Väljas kargasid suurtükid ja šrapnelli-kildude teravad küüned kobasid katust.

Keegi ei lausunud sõnagi kellelegi. Kellaosuti käel liikus edasi. Veerand kolm. Siis: pool kolm. Mõtlesin, kuidas hakkavad meid ründama punamadruste salgad mustades kuubedes... Mehed paahades, täägid ees?

Ootasime. Ainult oma polkudest tagant ikka veel mingit sõnumit! Rong veeres, seisime jälle Zagorje mäe järsaku all. Paistsid vabrikute kõrged korstnad Irboskas, sääl Senno kiriku tornid nagu piigid, all Kolomna.

Kell oli kolm. Võib-olla natuke vähem või veidi rohkemgi. Kuid telefon pinises seinal. Lipnik Kurik, habetunud sarviline, sirutas kiiresti oma tahmase käe. Kuulas. Küllalt kaua selleks, et täiesti mõista lugu, mis koosnes vaid kahest sõnast: „Luugid lahti!“

Luugid paremale langesid prahvatades lahti, tiitsusid haagid...
Omad!

Kuid juba ülal kõrgendikul ilmusid nähtavale vaenlase rasked rongid. Senno kirikuküla poolt, paremal, kuuldus juba püsside plaksatusi. Meie suurtükiplatvormidel asusid numbrid kohtadele. Liikusime julgesti vaenlasele vastu ühisel jõul, peaaegu lauluga.“

Sedamööda, kuidas suurenes soomusrongide arv, tundus ka vajadus täielikuma juhtimisaparaadi järele. 17. või 18. veebruaril saabuski ülemjuhatajalt telegraafiline korraldus soomusrongide divisjoni¹ formeerimiseks. Kapten

Irv oli just saabumas Valka, kuna soomusrong nr. 1 oli saanud Irboska jaama juures kannatada ja vajab parandust. Ülemjuhataja määras formeeritava divisjoni ajutiseks ülemaks kapten Irve, staabiülemaks kapten Poopuu, adjutantiks al.-leitn. Eisenbergi. Formeerimine viidi läbi hiiglakiirusega ja juba 20. veebruaril 1919 ilmus esimene divisjoni käskkiri, millega tehti teatavaks, et kõik laia- ja kitsarööpmelised soomusrongid (viimased vahepeäl formeeritud), varustusrongid, remontringid, ratsakomando ja muusikakomando ühendatakse soomusrongide divisjoniks. 25. veebruari käskkirjaga asutati soomusrongidele sõjaväekohtud. 28. veebruaril loodi divisjoni staabi otseühendus Tallinnaga. 1. märtsil andis ülemjuhataja soomusrongide divisjoni ülemale diviisi ülema õigused nii majanduskui ka distsiplinaaralal.

Kui lugeda meie Vabadussõja kriitilisemaks momendiks olukorda 1919. a. jaanuarikuu algul, mil vaenlane lähenes järjekindlalt Tallinnale, siis teine mitte vähem kriitiline moment aseneb aprilli teisel poolel Võru all. Eesti Asutava Kogu kokkuastumine seisis ukse ees ja enamlased tahtsid selleks ajaks saavutada tähtsaid võite. Ülemjuhataja kindral J. Laidoner loeb olukorda aprilli teisel poolel veelgi kriitilisemaks olukorrast jaanuari algul. Juba 17. märtsil alustas vaenlane pääletungi kogu lõunarinde ulatuses, vallutades Mustjõe silla ja surudes meie väed 22. märtsiks Karula-Koiküla joonele. Valka ähvardas tõsine oht. Kapten Irvele tehti ülesandeks lüüa vaenlane üle Mustjõe tagasi ja visata ta lõunapoole Mõnistest. Ülesande täitmiseks olid Irve käsutuses päälle soomusrongide

¹ Divisjon — ühe ja sama väeliigi (soomusrongide, ratsaväe, lenn väe) kahest või mitmest väeosast või ühikust koosnev koondis. Diviis — mitme väeliigi (jalaväe, ratsaväe, suurtükiväe j. t.) väeosadest koosnev väekoondis.

divisjoni veel Kuperjanovi partisanid, Kalevlaste maleva ja üks rühm 5. kergest patareist. Päämiselt kapten Irve juhatuse all olevad väed likvideerisidki ohu. Mõne päevaga vallutati Mõniste mõis, Hopa ja Korvenhofi jaam ning tungiti säält edasi. Enamlaste paremad jõud löödi puruks, meie jäime seisukorra peremeheks sõna otsekohe-
semas mõttes. Valga ja Võru kaitsel kapten Irv mitte ükski ei juhtinud lahinguid, vaid võitles ka ise esirinnas, seda eriti Mõnistes. Mõniste lahingu kohta loeme ühe soomusrongi aseohvitseri päevikust:

„Kapten Irv oli kogu öö meiega seltsis lahingus ja teda nägime ikka säääl, kus lahing kõige ägedam. Järgneval päeval avaldas ta meile kiitust — ta teadvat, et meie eel-
misel ööl võitlesime vaprasti. Sellest ei sõnagi, et ta ise mitte ainult lahingu päältnägijaks, vaid isegi kõige vap-
ramaks lahingu kaasategijaks oli. Missugust kiitust küll tema ise vääriks?“

Aprillikuu teisel poolel asus vaenlane Marienburgi-Võru suunas uuele päaletungile. 21. aprillil oli vaenlane, vallutades Vastse-Nursi—Vana-Kasaritsa joone, jõudnud juba peaaegu välja Võru all raudteele. Meid ähvardas tõsine oht. Soomusrongid kapten Irve juhatusel ja Tal-
linna ning Tartu kaitsepataljonid panid küll vaenlase edasitungi seisma ja viskasid ta 25. aprillil tagasi Riia-Pihkva kivitee poole, kuid oht ei olnud möödas. Kriitiline olukord kestis. Vaatamata löögile Mõniste all vaen-
lasel oli läinud korda vallutada Ruhja. Valka ähvardas nüüd oht läänest.

Kapten Irve langemine.

25. aprillil käis Irve vaatamas tema lahingusõber Parts, kes ikka veel viibis ravimisel. Ta ütles Irvele muuseas:

Kapt. A. Irve haud kaitseväe kalmistul Viljandis.
 Taga — Vabadussõjas langenud kangelaste ühishaua monument.

Kapt. A. Irve mälestussammas Viljandi Kirikumäel.

„Anton, sa oled väsinud?“ — „Jah, ma olen väsinud,“ vastas talle Irv. „Ma tulen — ... lähed puhkusele,“ rääkis sel sõprade viimsel kohtumisel Parts. „Mul on tarvis ülemjuhatajale ilmuda. Sõidan kohe tagasi...“

See jäi aga sõprade omavaheliseks jutuks, keegi ei aimanud Irve väsimust, kuigi ta näis 26. aprilli õhtul veidi närviline ja rahutu. See kirjutati aga olukorra arvele.

26. aprilli õhtul valitses soomusrongide divisjoni staabis murederikas meeleolu. Staap paiknes raudteevagunis Valga jaamas. Vaenlane tegi meeleheitlikke katseid Valga vallutamiseks, sest Valga raudteesõlme vallutamisele oli omistatud punaväe juhatause lahingukavas suur tähtsus. Kavas oli lõunarine täielik purustamine ning siin sõltus palju Valga raudteesõlmest. Päeva jooksul meie kaitsel asuvad väeosad pidid taanduma, vaenlane jõudis Volmari-Valga maanteel umbes 14 kilomeetri kaugusele Valgast. Järgmisel hommikul, 27. aprillil, kavatseti meie poolt anda vaenlasele otsustav löök, kuid — jõude peeti selleks liiga napiks, ja seda õigusega.

Kapten Irv jalutas endassesüvenenult staabiruumis, kapten Poopuu ja lipnik Tilger istusid laua juures, kumardunud kaardi kohale. Aegajalt seisatus kapten Irv, vaatas päevaste lahingute märkmeid kaardil ja raputas peäd. Tema arvates läks kõik liiga loiult, seesugune sõdimine olevat nagu kroonu töö. Kapten Irv kaalutles, miks tema ja kapten Muti koostatud vastulöögi lahingukäsk punaste väejuhatause lõunarine purustamise kavale ei annud loodetud tulemusi, kuigi Irv isiklikult abistas neis lahinguis ohtlikumail hetkil alati nõuga ja jõuga. Samal päeval oli Irv käinud soomusrongide divisjoni laatsaretis, kus küsinud naljatades arstilt: „Millal Teie siis mind ka evakueerite?!“

Irv jäi staapi südaööni, siis lahkus oma kupeesse, kus

kirjutas kogu ülejäänud öö, muide ka oma viimse esitise, ettekande olukorrast kindral J. Laidonerile. Kell 5.30 äratas ta käskudetäitja ohvitseri lipnik Tilgeri (praegu major, pääministri adjutant) naeratades ja märkis: „Tarvis minna vaatama, kuidas edeneb meie pääletung.“ Autol jõuti kella 7-meks Säde jõeale, kuhuustus lahingukära. Väikeauto kaptan Irvega sõitis edasi. Varsti silmati maanteel soomusautot „Kalevipoeg“, ümbritsetud 3-da rügemendi sõdureist. Vastulööök oli arenenud edukalt, punased taandusid korratult, lööduna välja oma seisukohtadest. „Kalevipoeg“ oli jälitanud vaenlasi kilomeetrite ulatuses, pöördunud siis tagasi. Sild, millise juures seisis soomusauto, oli mineeritud. Kaptan Irv võttis püroksüüliini silla alt ja viis selle oma sõiduautosse. Kohal oli ka 3. rügemendi kaptan (nüüd kolonel — 1. diviisi ülem) Kruus. Kaptan Irv võttis sõdurilt vintpüssi, viskas padrunikoti üle öla — siis asuti soomusauto taga olevale lahtisele platvormile, — Irv paremale, Tilger vasemale, Kruus keskele. Kaptan Kruus sõitis kaasa ainult kilomeetrit kolm, siis läks vastu väeosale, leides, et polku ei või jätta juhita. Egle kõrtsi juures kohtas Irv soomusrong nr. 3 dessandi. Kuni Egle kõrtsini ei olnud soomusautolt näha ühtki vaenlast. Soomusauto liikus edasi. Kaptan Irv jättis jalaväeüksustele käsu, et need tungiks hoogsalt edasi ja tuleksid soomusautole järele. Auto liikus lahinguliinist ette.

Oli sõidetud kilomeetrit paar, kui ees, maanteest vasemal, ilmus nähtavale punaste 120-meheline ahelik, liikus meie vägedele vastu. Soomusauto avas ahelikule tulesee jooksis laiali, vastanud enne nõrga püssitulega. Paarkümmend punaväelast andis end vangi. Irv koos adjutantiga astus platvormilt maanteele. Laskmine oli lõpetatud täielikult. Irv laskis võtta vangidelt püssid ja saatis need siis maanteed mööda vastu soomusrongi dessan-

dile. Vangidega koos lahkus Irve juurest ka adjutant lipnik Tilger, kuna kapten Irv jäi soomusauto juurde. Teda ei hirmutanud teadmine, et läheduses asetseb saja mehe ümber vaenlasi, võib-olla koguni rohkemgi.

Kuid Irve ei rahuldanud ainult seismine soomusauto juures, mõnisada meetrit vaenlasest. Rahulikult oli ta hakanud sammuma soomusauto ees keset maanteed vaenlase poole, et uurida punaste seisukohti ja teha siis korraldusi edukaks vastulöögi edasiarendamiseks. Kuigi olukord oli ohtlik, oldi harjunud nägema Irve kriitilistel momentidel rahulikult täitmas oma ülesannet püstijalu vaenlase tule all ja juhtimas lahingutegevust. Seekord kostus vaid mõni harv lask vaenlase lähedalolevatest kaevikutest. Üksikutele hoiatustele, milliseid kostus meeskonnast, vastas Irv vaid: „Ärge kartke midagi...“ — Need olid ta viimsed sõnad. Irv uuris binokliga ümbrust, ei märganud aga nähtavasti midagi kahtlast ning sammus edasi. **K u i d j ä r s k u t a v õ p a t a s j a — l a n g e s.** Soomusrongide sangarlik juht lamas maanteetolmus läbilastud rinnaga. Kuul oli tunginud lahtinööbitud palitu hõlmade vahelt sisse, läbistanud kuue teise ja kolmanda nööbi kohalt rinna ja tunginud välja seljast. Samal ajal vaenlane tihendas tuld, suutnud korraldada vahepääl oma osi. Soomusauto liikus tüki maad tagasi, pöördus kuulipildujatega otse maantee suunas paikneva vaenlase poole, sõitis siis oma langenud juhist mööda, tulistades kogu aeg vaenlase kaevikuid. Soomusauto poolpõiki asend aitas vartajata langenud kangelase laipa vaenlase kuulide eest. Kuulipildurid tõstsid selle samale soomusauto taga olevale lahtisele platvormile, millel Irv sõitis oma viimse sõidu, — siis tõmbus soomusauto tagasi kuni sõiduautoni, millesse paigutati kapten Irve laip. Soomusauto ise algas uuesti edasitungi. Vaenlane löödi kaevikutest välja, meie väe-

osad jõudsid paari kilomeetri kaugusele Stakelnist. Irve soov — lüüa vaenlane Stakelnini — oli täitunud, kuid ta ise ei näinud seda enam. Tardunud oli süda soomusrongide juhis, kes kehastas soomusrongide sangarlikku löögivaimu ja kelle ilmumine oma meeste hulka ägedamaski lahingumõllus tähendas enamikus kindlat edu...

Teade kapten Irve surmast levis kulutulena, lõigates valusalt kõigi hinge. Ülemjuhataja kindral J. Laidoner läkitas soomusronglastele telegrammi:

„Kõikide meie sõjavägede nimel avaldan kõige suuremat kaastundmust soomusrongide divisjoni ülema kapten Irve surma puhul võitluses vaenlase vastu. Vabariigi sõjaväed kaotasid ühe oma paremaid juhtidest. Mina kaotasin ühe tublima kaastöölise.“

Kapten Irve langemise järele ülemjuhataja kindral J. Laidoner otsustas jäädvustada tema õilsa kangelasnimede ristides meie vanima soomusrongi — soomusrongiks „Kapten Irv“.

Parts oli sõitnud Tallinna, et esineda ülemjuhatajale ning sõita siis tagasi Valka ja võimaldada puhkust sõbrale. Kui ta oli astumas ülemjuhataja kindral Laidoneri kabinetti, väljus säält kolonel Rink. „Tõsiselt ja vaikides pigistab mu kätt; kaua ja tugevasti“, — nii kirjutab Parts ise. „Olin harjunud seda juhti nägema ikka rõõmsana, kel ei puudunud millalgi kokku saades hääle tuttavale mõni naljasõna. Kuid seekord — missugune vaikus? — On siis öö jooksul midagi halba juhtunud? Viimaks vastab Rink: — Sinu parem sõber... ja vaikib jälle.“

Aimasin juba, otse kui karjatasin: — Kes... Irv?!

— Jah, täna hommikul...

Põrutatud kuuldust, tormas ülemjuhataja kabinetti... Irv on langenud, sõnab ka Laidoner, nähtav ärritus ilmes. — Oleksin ennemalt, jätkab ta säälsamas, ühe lahingu kaotanud, kui Irve kaotanud. Nonii. — Kas Teie olete niivõrd paranenud, et võite uuesti divisjoni juhtimise enese pääle võtta?

— Jah, võin. Selleks ilmusin, et sõita rindele.

Mihuke kurb kokkusattumus!

Ülemjuhataja käsul seatakse kiiresti erarong kokku, mille külge on haagitud ka üks platvorm suurtükiga ja laskemoonaga. Rong tormab edasi. Hommikul vara Valgas — palun kõigepäält

juhatada mind kapten Irve laiba juurde. Vaadeldes ta armsaid näo-
jooni puusärgis, ei jõua jääda väliselt külmaks, — tunnen pisaraid
paletel...“

Kapten Irv langes diviisiülemaale vastaval ametikohal. Talle allusid kõik viis laiarööpmelist ja neli kitsarööpmelist soomusrongi, Kuperjanovi partisanide pataljon, Kalevi Maleva, Skautide pataljon, soomusrongide tagavarapataljon, Võru kaitsepataljon, ratsakomando, remontrongid, soomusautod, soomusrongide tagalaasutised ja vähemaid komandosid. Vabadussõjas omandas Irv 1. liigi II järgu ja 2. liigi III ning II järgu Vabadusristid.

Puusärk oma lennu lennanud kangelase põrmuga saabus Valgast Tallinna, kus teda saatma oli toodud sõdureid igast väeosast. Jumalateenistuse pidas mitropoliit. Toompead piiras määratu rahvamurd, kes samuti nagu sõdurid ei suutnud neelata alla pisaraid. Leinarongis oli 5—6 orkestrit. Nii algas soomusrongide sangari viimne sõit — Viljandisse, kus ta maeti 1. mail sõjaväeliste auavaldustega ja ennenähtamatu rahvahulga osavõtul maakoguduse kalmistule. Muutus traditsiooniks, et 1. mail järgmistel aastatel koguneti tema kalmule, kuhu oli tekkinud üha uusi lilli... 27. juulil 1933 paigutati tema põrm ümber sama kalmistu lähedusse kaitseväe kalmistule, lahinguvendade keskele, mispuhul avaldati üldist rahulolu.

Kümmekond aastat seisis päevakorral kapten Anton Irve mälestuse jäädvustamine, kuni 1933. a. augustil avati talle mälestusmärk Kirikumäel Viljandis. Monument kujutab Irve lahingurõivastises, binokliga käsi rihma kohal, nagu ta seisis Egle juures maanteel hetk enne langemist. Kuju on 9,5 jalga kõrge, kaaludes 800 kg, valmistatud kunstnik Espenbergi kavandi järgi. Praegu on Viljandi linnavalitsusel teoksil koha ümbruse kaunistamine.

Järelmärkus.

Käesolev brošüür ei pretendeeri mingi monograafia täiusele ega täpsusele. Käesoleva ülevaate autor jätab põhjalikumate uurimuste avaldamise meeleldi nende hooleks, kes vaatlevad Irve sõjamehepilguga ja kes juba teinudki seda tööd.

Siintoodud leheküljed tahavad vaid joonistada üldpildi meie muidugi sangarliku vabadusvõitluse ühest sangarlikumast ja populaarsemast juhust, kes suur inimesena ja eeskujulik sõdurina ning juhina.

Mõnesugustel põhjustel ei olnud võimalust käesoleva brošüüri koostamisel kasutada kokkuvõtlikke ja viimase ajani toimetatud põhjalikke uurimismaterjale kapten Irvest. Tuli piirduda peamiselt nende andmetega, mis leiduvad vastavas kirjanduses, koguteostes ja ajakirjanduses. Lisaks sellele on täiendatud materjale jutustuste ja mälestuste järgi kapten Irve kaasaeglasilt.

Käesoleva brošüüri koostamisele asuti enne, kui polnud avalikkusel midagi teada samanimelise teose väljaandmisest teisel. Käskiri oli trükivalmis enne major P. Villemi samanimelise teose ilmumist.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linases köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

I sari.

Nr. 1. Fr. Toomus: **VILLEM REIMAN.**

Eesti kriitilise rahvusluse isa.

Ülevaade meie rahva olemasoluõiguse teadusliku põhjendaja elust, võitlusest ja tööst. „Üks suuremaid, keda meie pind on kannud“, öeldi V. Reimani surma puhul. Selle suuruse kujunemise ja avaldustega viib meid kaasa Fr. Toomuse asjalik ülevaade.

Nr. 2. K. A. Hindrey: **KINDRAL ERNST PÖDDER.**

Landesvääri võitja.

Kindral E. Pödder on suure ja armastatud väejuhina meie rahva hinge jätnud kustumatu jälje. K. A. Hindrey tema isikliku sõbrana annab sellest nii erakordsest isiksusest haruldaselt loomutruu ja lähedase pildi.

Nr. 3. Joh. Lehman: **JAAN ADAMSON.**

Ärkava rahvusluse eelpost.

J. Adamson oli üks ärkamisaja suuremaid kujusid. Tavalise külakooliõpetaja seisukorrast tõusis ta mõduandvaks rahvajuhiks. Eriti väärib ta tähelepanu Eesti Aleksandrikooli mõtte algatajana. Elukogenud õpetaja ja end. Aleksandrikooli kasvandik annab tema elukäigust kujuka läbilõike.

Nr. 4. J. Pert: **AUGUST WEIZENBERG.**

Eesti visaduse kehastus.

Praegusel põlvel pole sageli enam ettekujutustki sellest, milliste raskustega meie oma aja suurmeestel tuli võidelda. Eriti näeme seda otse muinasjutulikkude tõusu saunikupoja ja talusulase seisukorrast rahvusvaheliselt tuntud kunstnikuks A. Weizenbergi juures.

Nr. 5. K. Mihkla: **EDUARD VILDE.**

Eesti kirjanduse vanameister.

E. Vilde on meile huvitav mitte ainult suure kirjanikuna, vaid ka tema isiklik elukäik on täis dramaatilist panevust, mida käesolevas vihus meisterlikult esile tõstetakse.

Nr. 6. A. Pärl: **JÜRI VILMS.**

Eesti iseseisvuse märter.

J. Vilmsi kuju on meie iseseisvusvõitluses üks heroilisemaid, kuid ühtlasi traagilisemaid. Juba 28-aastasena tõusis ta üheks meie suuremaks riigimeheks. Ta ei kohkunud riskimast eluga, kui isamaa hüvang seda nõudis, kuni sakslased ta metsikul kombel tapsid. Autoril, kes põhjalikult tunneb J. Vilmsi kodulehta, on läinud korda leida üldsusele seni tundmatuid andmeid tema elukäigu kohta.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linases köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

II sari.

Nr. 7. Aug. Hanko: **LEITN. JULIUS KUPERJANOV.**

Partisaanide lõõgivaimu kehastaja.

J. Kuperjanov oma otse hulljulgete vägitagedega ja suure organiseerimisvõimega on oma nime vist küll kõige hiilgavamate tähtedega kirjutanud meie Vabadussõja ajalukku. Aug. Hanko, omaaegse kaitseministri esituses muutub ta meile taas elavaks ja vaimustavaks eeskujuks sangarlikkusest ja eneseohverdamisest.

Nr. 8. Joh. KAUP: **KAPTEN ANTON IRV.**

Soomusrongide lõõgivaimu kehastaja.

A. Irve otse legendaarne tõus allohvitserist divisjonitülema kohustatäitjaks, tema vaprad vägiteod Maailma- ja Vabadussõjas tõusevad selles vilunud ajakirjaniku noorsookohases esituses elavalt silmade ette. Koos eelmisega nad moodustavad põneva ülevaate meie ajaloo saatuslikumast ajastust — vaenlase sissetungimisest kuni Tartu ja Lõuna-Eesti vabastamiseni Eesti vägede poolt.

Nr. 9. Fr. Toomus: **AUGUST KITZBERG.**

Eesti algupärase draama looja.

Mida eesti kirjandusele E. Vilde oli romaani alal, seda oli A. Kitzberg näitekirjanduses. Tema elulugu on idülliline pilt väsimatust töömehest ja lahkest inimsõbrast, kes oma teoste ja oma isikuga on leidnud tee paljude südamesse.

Nr. 10. A. Looing: **MATTIAS JOHANN EISEN.**

Kirjamees ja rahvaluulekoguja.

Eesti produktiivsemaid kirjamehi, maailma suurimaid rahvaluulekogujaid, uueaegse karskusliikumise rajajaid Eestis, populaarseid seltskonnategelasi — nii mäletavad M. J. Eiseni patriarkaalset kuju veel paljud ja niisugusena annab ka tema elukäigu innukas uurija A. Looing meile temast huvitava pildi.

Nr. 11. Nigol Andresen: **MIHKEL MARTNA.**

Eesti sotsialistliku liikumise isa.

M. Martna polnud mitte ainult Eesti sotsialistliku liikumise vanemaid ja populaarsemaid juhte, vaid ka teeneterikas riigimees meie iseseisvusvõitluse algpäevilt. Tema aus ja sirgejooneline isik on leidnud hindamist niihästi maailmavaatelistest sõprade kui ka vastaste poolt. Pilt, mille maalib temast üks tema parimaid tundjaid ja võitluskaaslast, N. Andresen, on inimlikult lähedane ja tõetruu.

Nr. 12. M. Pukits: **JOHANN KÖLER.**

Eestluse eelpost Peterburis.

J. Köler oli neid väheseid eestlasi, kes võrsudes kehvast talutarest tõusis omal jõul tunnustatud kunstnikuks ja raius enesele tee keisrikotta ning Venemaa pealinna kõrgemasse seltskonda, jäädes seejuures alati ustavaks eesti rahvuslaseks. Tema elulooga kerkib meie silmade ette rida pilte ärkamisaja rahvuslikest võitlustest.

III sari on ettevalmistusel.

A

9467

157012